

ПАЛЕОЛІТ І МЕЗОЛІТ У ПЕЧЕРАХ ЗАХОДУ УКРАЇНИ

Мацкевий А.Г.

It is well-known, that in this region a rich concentration of caves has been discovered. For the last decade in these natural formations, sites of Palaeolithic and Mesolithic age were discovered and thoroughly studied. For the Mousterian age it is a settlement at Pryima I grotto. Characteristic of the late Palaeolithic age are the Late Gravettian complex in Pryima I shelter and sites with Aurignacian and Postaurignacian features in Lviv VII shelter (three cultural strata), as well as in caves of Molochnyj Kamin, Tchortovets (Nazarenkove I) and Dumka (Odayiv XI). Sites of Mesolithic age have been identified in the following shelters: Lviv VII, VIII, Pidgorodci IV and Pryima I, at grottoes of Pryima VII and Blazhenny Kamin (Maniava I), in Nigyn I cavern, and in Balamutivka I - possibly a site of primitive art. Most are of Mesolithic age in Nezvyisko-Oselivka. Obviously, there were almost exceptionally hunter camps, which were visited by people during cold seasons. Placement of almost all major sites in the areas of steepvalbyson canyons, as well as for classic solutrean site, clearly evidences the drive hunting technique. In hilly conditions, this did not exclude an ambush way of hunting. Stone and bone articles, works of primitive art, numerous faunal remains and other artefacts testify to significant abilities of ecological niche of the region and a high level in development of material and mental culture. In cavernous-rocky ensembles, the components of cultural strata are better preserved than in open-air sites. It gives additional opportunities for complex consciousness of the materials - application of various methods and more quantities of analyses, than for artifacts from open-air sites.

ВСТУПНІ ЗАУВАЖЕННЯ

Як відомо, саме у західному регіоні України знаходиться значне скупчення печерних порожнин [Дублянський, Ломаєв, 1980; Портнер, 1997, с.48]. Багато з них досить пізнього походження, а ранні утвори часом зруйновані, або перекриті (поховані) значними відкладами і тому є малодоступними. Деякі печери мають високу постійну вологість, у них велика небезпека обвалів, поблизу відсутні водні джерела і несприятлива екологічна ситуація у цілому. Але окремі печерно-скельні ансамблі дають значну кількість об'єктів матеріальної і духовної культури. Доба палеоліту і мезоліту у регіоні співпадає з періодом кінця плейстоцену - початком голоцену, який тут поки ще недостатньо висвітлений в узагальнюючих природознавчих працях [Starkel, 1989, s.33-49].

ІСТОРІЯ ДОСЛІДЖЕНЬ

Про походження печер і їх використання на даній території є відомості вже у Галицько-Волинському літописі під 1242 роком, зокрема, про печеру Домамира [Галицько-Волинський літопис, 1989, с.400]. Як припускав М.С. Грушевський, вона розташована поблизу с. Домаморич на Тернопільщині [Грушевський, 1895, с.1]. Про печери регіону у XVI - XVIII століттях згадує М. Груневег [Груневег, 1980, с.109-114; Ісаєвич,

1980, с.105-108] і Г. Жончинський [Rzaczynski, 1721, s.26-30; 1745, s.25-36]. З початку XIX століття починається активне археологічне вивчення печерно-скельних об'єктів на Європейському континенті [Скленарж, 1987]. Не обминув цей процес і даний регіон. Втім, перша достовірна мезолітична печерна пам'ятка на заході України була зафіксована С.М. Бібіковим лише у 1940 році біля с.Нігин на Хмельниччині [Бибиков, 1965, с.56-58; 1966, с.3-6]. У цей же час на суміжній території у печері Ілінка на Одещині виявлені палеолітичні матеріали, про достовірність і певне датування яких дебати продовжуються до сьогодні [Сапожников, Сапожникова, 1989, с.179-187], як і про палеолітичний вік матеріалів із Кам'яної Могили [Даниленко, 1986]. Це дозволило у свій час П.Й. Борисковському констатувати, що палеоліт у печерах України поки не відомий [Борисковський, 1947, с.85-99].

У 1972 році В.М. Гладиліним у Закарпатті біля с.Велика Уголька було розпочато дослідження палеолітичної пам'ятки у печері Молочний Камінь [Гладилін, Дем'яненко, 1974, с.258-259]. Згодом О.М. Адаменком відзначений і культурний шар доби пізнього палеоліту у Подністров'ї у печерному утворі поблизу с.Назаренкове (стара назва - Чорговець) на Івано-Франківщині [Адаменко, 1976, с.5-6]. Проведені комплексні роботи на цих пам'ятках дозволили

стверджувати уже певну заселеність печер регіону у добу палеоліту, як і в Криму, де вони були відомі ще з другої половини XIX століття [Мережковский, 1880, с.106-146; 1881, с.104-130].

У 1951 і 1968 роках Дністровською експедицією АН УРСР був обстежений грот Баламутівка у Чернівецькій області [Черниш, 1975, с.124-125], а в 1966 році цей об'єкт вивчав О.О. Формозов [Формозов, 1969, с.143]. На стінах і на стелі даного утвору були зафіксовані зображення, зроблені чорним фарбником. О.П. Черниш дає рисунки добою мезоліту і вважає, що висновки О.О. Формозова, який не признає їх пам'яткою первісної доби, не є аргументованими. У 1992 році прикарпатською експедицією ІСН АН України зображення у порожнині відзначені не були, що може бути результатом неодноразової руйнації стелі та стін порожнини [Мацкевий, 1993, с.18-19]. Окремі артефакти доби мезоліту у 1977 і 1979 роках були зібрані в околицях грота Блаженний Камінь поблизу с.Манява Івано-Франківської області [Мацкевой, Адаменко, Артюх, 1978, с.356-357; Мацкевой, 1980, с.303-305; 1991, с.9]. Дані матеріали дещо поповнили свідчення про використання печерних порожнин у добу мезоліту.

На зміну короткочасним поодиноким роботам у 80-х роках прийшли багаторічні комплексні пошуки та стаціонарні дослідження печерно-скельних об'єктів регіону. Відзначимо, перш за все, роботи експедиції Інституту суспільних наук АН УРСР (з 1993 року - Інститут українознавства НАН України) при активному залученні фахівців інших установ [Мацкевий, 1991, с.66-68; 1993, с.18-19; 1993а, с.50-58; 1993б, с.93-96; 1993в, с.64-66; 1993г, с.24-26; 1994, с.59-62; 1994а, с.257-262; 1994б, с.8-10; 1995, с.47-59; 1995а, с.133-137; 1995б, с.62-66; 1996, с.43-46; 1997, с.71-79; 1997а, с.5-6; 1998, с.8-38; 1998а, с.60; Маскевуї, 1996, с.315-318; Matskevuj, 1995, р.690-691; 1995а, р.61]. Проведені стаціонарні розкопки на Львівщині у печерно-скельному ансамблі Прийма I, зокрема у 1987-1993 роках - на його другому ярусі у навісі і в 1993-1997 роках - на V-му ярусі у гроті. Крім того, закладені шурфи у 1992-1993 роках у печері Одаїв XI (Думка) на Івано-Франківщині, в 1993 році у гроті Прийма VII, у 1994 році у навісі Львів VIII, в 1994-1998 роках - розкопки у навісі Львів VII, а в 1998 році у навісі Підгородці IV на Львівщині - проведено шурфування. Такі польові дослідження значно розширили джерелознавчу базу і дозволили вже зробити деякі попередні узагальнення про розселення і побут давнього населення у добу палеоліту та мезоліту, яке використовувало печерно-скельні утвори.

Комплексність і спеціалізованість робіт по вивченню печерно-скельних ансамблів досяга-

лась завдяки участі у польових і камеральних дослідженнях перш за все представників природознавчого профілю. Так, ґрунти вивчались А.Л. Александровським із Інституту географії АН СРСР [Александровский, Мацкевой, 1989, с.218-224; Александровський, Мацкевой, 1991, с.7-9]. Аналізувалась викопна флора і рослинність, проводився гранулометричний і спорово-пилковий аналіз Г.О. Пашкевич з Інституту археології АН УРСР [Гладилин, Пашкевич, 1977, с.106-112], а також М.С.Комар і Р.М.Гнатюком з Інституту геологічних наук АН УРСР [Комар, 1988, с.1-2]. Відзначимо й геоморфологічні спостереження О.М. Адаменка з Івано-Франківського інституту нафти і газу [Matskevov, Adamenko, Pashkevich, Tatarinov, 1984, р.30-71; Адаменко, Гроздецкая, 1987], М.С. Демедюка із держуніверситету "Львівська політехніка" [Мацкевой, Демедюк, Гуневский, 1988, с.30-34; Мацкевой, Демедюк, 1990, с.168; Мацкевий, Демедюк, 1994, с.298-301; Демедюк, 1995, с.26-29] і О. Захарчук із Львівського ДУ [Захарчук, 1996, с.59-64]. Ос-теологічні рештки визначались І.Г. Підоплічком з Інституту зоології АН УРСР [Гладилин, Пашкевич, 1977, с.106-112], Л.І. Алексеевою з Геологічного інституту АН СРСР [Адаменко, 1976-1977, с.6-7] і К.А. Татариновим з Українського лісотехнічного університету [Татаринов, 1993, с.3-21], а над проблемами палеоекономіки працював В.В.Гуменюк з Інституту землеробства і тваринництва західного регіону [Гуменюк, 1995, с.24-26]. Абсолютне датування проведене М.М. Ковалюхом з Інституту геохімії і фізики мінералів НАН України [Ковалюх, 1992, с.1]. Археолого-спелеологічні та фізико-географічні дослідження здійснювали І.М. Гуньовський [Мацкевий, Гуньовський, Демедюк, 1989, с.6-7; Мацкевий, Гуньовський, 1991, с.8-9; Гуньовський, 1995, с.22-24] і В.С. Артюх [Артюх, 1995, с.3-7; Artiukh, 1992, р.2-3] із Львівського ДУ. Відзначимо й мінералого-петрографічний аналіз кам'яних виробів, проведений М.Д. Петруняком і Н.Х. Білоус з Івано-Франківського інституту нафти і газу, Є.П. Рибачком і В.О. Хмелєвським із Львівського ДУ [Мацкевой, Рыбачек, 1984, с.168-175; Мацкевой, 1987, с.164-165], а також М.Б. Рипун, Р.М. Смішком і Р.В. Ігнатенком з Інституту геології і геохімії горючих копалин НАН України [Мацкевой, 1991]. Роботи по екології вели Г.І. Панахид з Інституту екології Карпат НАН України і В.М. Стецюк із Екологічної експедиції "Дністер" товариства Лева. Консультації із етнографії отримані від Г.І. Горинь із Інституту народознавства НАН України.

Комплексні та міждисциплінарні дослідження дозволили отримати важливі свідчення про природне середовище, продатувати за допомогою сучасних методик залишки матеріаль-

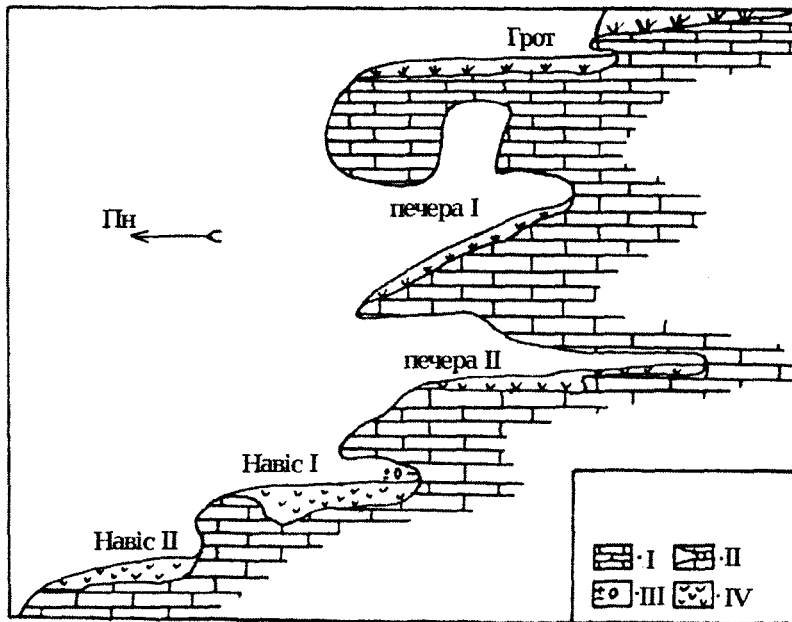

Рис. 1. Печерно-скельний ансамбль Прийма I. Переріз із півночі на південь і вид із північного заходу: I - скельна порода; II - порожнини у скельній породі; III - репер (нульова точка); IV - відклади ґрунту.

Fig.1. Rock-shelter Pryima I. Cross-section. General view.

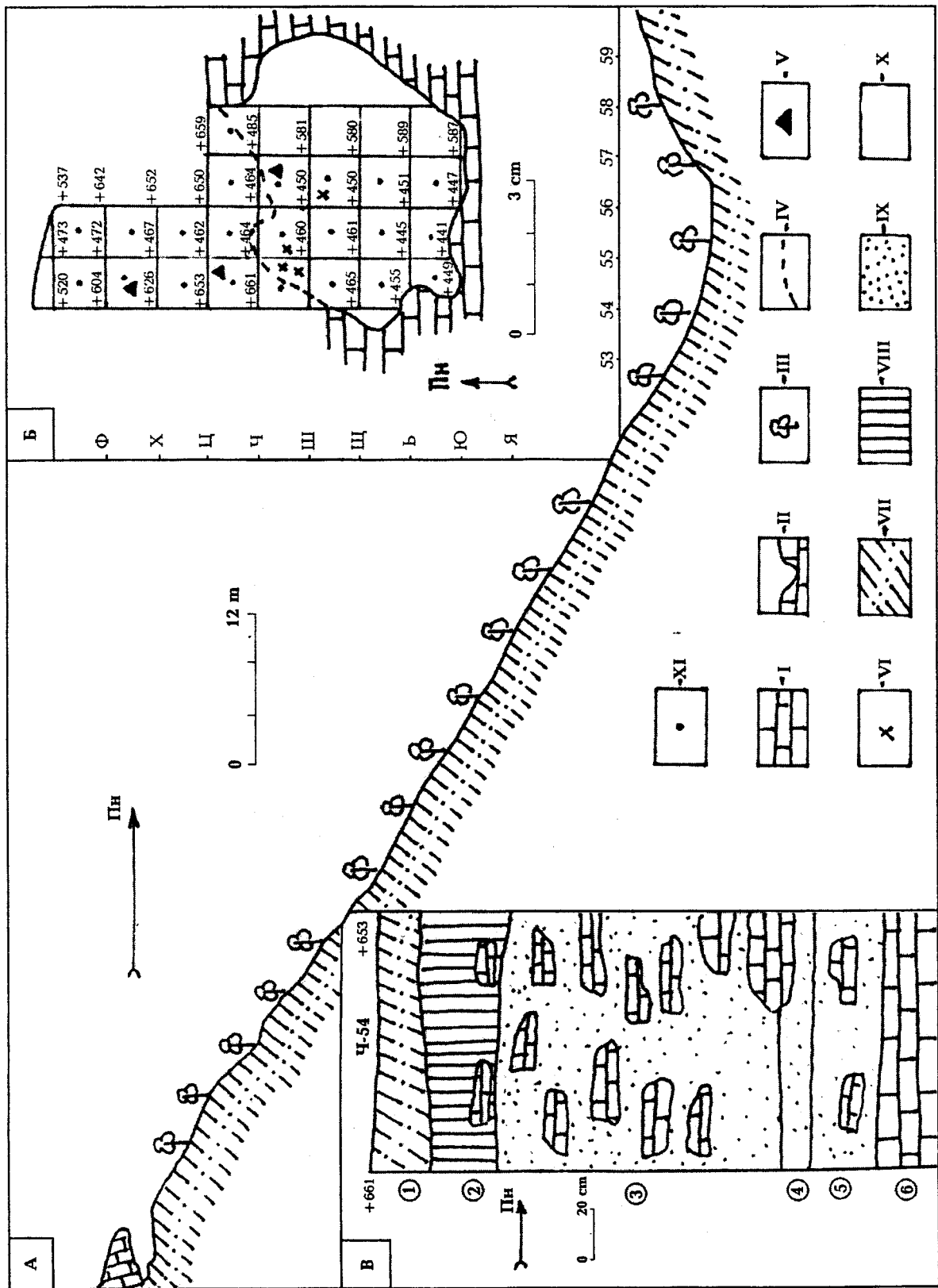

Рис.2. Грот Прийма I.

А - перетин напластувань за лініями 53 і 54 з півдня на північ; Б - план пам'ятки; В - стратиграфічна колонка квадрату Ч-54 (західна стінка); I - скеля; II - порожнини у скелях; III - дерева; IV - кордон зависання скельної порожнини; V - гостроконечник; VI - зуб ведмедя; VII - чорнозем; VIII - суглинок лесоподібний; IX - пісковикові відклади; X - позначка від нульової точки; XI - розкопані квадрати.

Fig.2. Rock-shelter Pryima I.

ної та духовної культури і, таким чином, отримати принципово нову інформацію про найдавніше населення регіону. Вдалося констатувати, що у кінці плейстоцену тут переважали сосново-березові ліси. У подальшому простежується незначне потепління, деякі зміни рослинного покриття, а серед деревних - наявність широколистяних порід (дуб, граб і бук). Тваринний світ був представлений більше, ніж 60 видами, у тому числі, - мамонтом, носорогом і печерним ведмедем у плейстоцені. На початку голоцену переважають середні та невеликі за розмірами тварини, що здатні швидко пересуватись, - олень, бик і кабан. Окрім великої ріки Дністер тут фіксується досить густа сітка середніх і малих водотоків. Клімат на початку голоцена стає більш помірним, екологічні умови у цілому були сприятливі для людини. Це дозволило людським колективам на протязі багатьох тисячоліть у добу палеоліту і мезоліту займатись мисливством, рибальством і збиральництвом.

ПАМ'ЯТКИ ДОБИ ПАЛЕОЛІТУ

1. Грот Прийма I. Найдавніша палеолітична пам'ятка у печерно-скельних утворах регіону була зафіксована у багатоярусному ансамблі Прийма I, зокрема, у верхньому гроті. Порожина знаходиться на 1 км на південний захід від с. Прийма Миколаївського району Львівської області, в урочищі Німечка. Пункт зафіксований на мису, на лівому, північному березі каньйону пересихаючого потічка Безіменний, лівого допливу Дністра. Комплекс розташований за 2,3 км на схід від Дністра і за 1,2 км від шосе Миколаїв-Роздол, на ділянці між селами Розвадів і Верин. Даний утвір, що має місцеву назву Дірява (печера Біни), - карстово-суфозійного типу, виявлений у районі характерної флексури, його п'ятий ярус (грот) знаходиться на рівні 45 м від тальвегу балки, при 372 м над рівнем моря (рис. 1, 2).

У гроті та на площадці перед ним у Приймі I на протязі 1993-1997 років розкопано 22 кв.м (рис. 2, Б). Стратиграфічні умови описані М.С. Демедюком і О. Захарчук. На глибині від 160 до 180 см від поверхні на площадці із скельною долівкою і від 120 до 140 см у похованій порожнині (гроті), у дрібнозернистому глинистому темно-сірому до чорного піску (на більшості ділянок - "горілий горизонт"), фіксується чітко виражений культурний шар, потужністю 5-15 см (рис. 2, В). У відкладах виявлено близько 1,5 тисячі остеологічних решток, часом звуглених, уламки брил пісковика, поверхня яких характеризується червонувато-бурим забарвленням, а також крем'яні артефакти. Згідно визначень частини остеологічної колекції, серед кісток переважають рештки печерного ведмеда (*Spelaeus*

arctos spelaeus Ros.), при наявності окремих решток зайця русака (*Lepus eugoraeus* Pall), інших тварин. Відзначимо, що більшість зубів печерного ведмеда зафіксовано безпосередньо біля входу в грот. Можливо, це пов'язано з певними культовими обрядами, що неодноразово фіксується на багатьох територіях [Столяр, 1985; Леруа-Гуран, 1993, с.24-41].

Кам'яні вироби представлені тут незначною кількістю артефактів. Один із класичних за формою гостроконечників, виконаний на типовому левалуазькому сколі (рис. 3, 1). Краї і вершина цього знаряддя оброблені високою регулярною ретушшю, а п'ятка (базальна частина) має специфічну підправку. За визначенням В.О. Хмелевського, гостроконечник виготовлений із дрібнозернистого кварцевого пісковика з залізисто-кремністим цементом. Його твердість за шкалою Мооса - 6,5-7 одиниць. Виріб близької форми, але із радіоляриту, зафіксований у мустьєрському шарі у печері Облажовій у східній частині Орави - басейну Нового Таргу на території Польщі [Valde-Nowak, Madeyska, Nedachowski, 1995, s.5-23]. Другий гостроконечник, виготовлений також на типовому левалуазькому сколі, без ретуші обох країв і вершини, однак зі специфічною підправкою п'ятки і класичний за формою (рис. 3, 3). Даний предмет, за визначенням Р.М. Смішка, - із андезито-базальту. Третій гостроконечник, представлений лише верхньою частиною (рис. 3, 2), як і уламок відщепу (рис. 3, 4), виготовлений із типового волинського кременю. Обидва артефакти інтенсивно патинізовані. Згідно визначення М.М. Ковалюхом віку кісток із культурного шару за 14-С (зразок Ки-4583), комплекс датується 45600 ± 450 років від наших днів. Загальна інтерпретація стратиграфічних умов, склад остеологічних решток, типологічні особливості кам'яних виробів і радіокарбонна дата дозволяють віднести культурний шар із залишками вогнищевих відкладів із верхнього ярусу Прийма I (грот) до середнього палеоліту, зокрема мустьєрського часу. У господарському плані подібні пам'ятки трактуються, звичайно, як мисливські табори [Беяєва, 1996, с.41-48], частіше на печерного ведмеда [Скленарж, 1987; Kozlowski, 1960, s.243-264]. Наявність достатньо потужних вуглистих відкладів і типологія кам'яних артефактів може свідчити про заселення грота у холодний період. Згідно наявної інформації, пам'ятка є одним із найдавніших поселень типу мисливського табору у печерних утворах України, за виключенням Криму.

2. Навіс Прийма I. До доби палеоліту, зокрема пізнього, віднесено 5 пунктів, на яких відзначено 7 комплексів-пам'яток. Найбільш інфор-

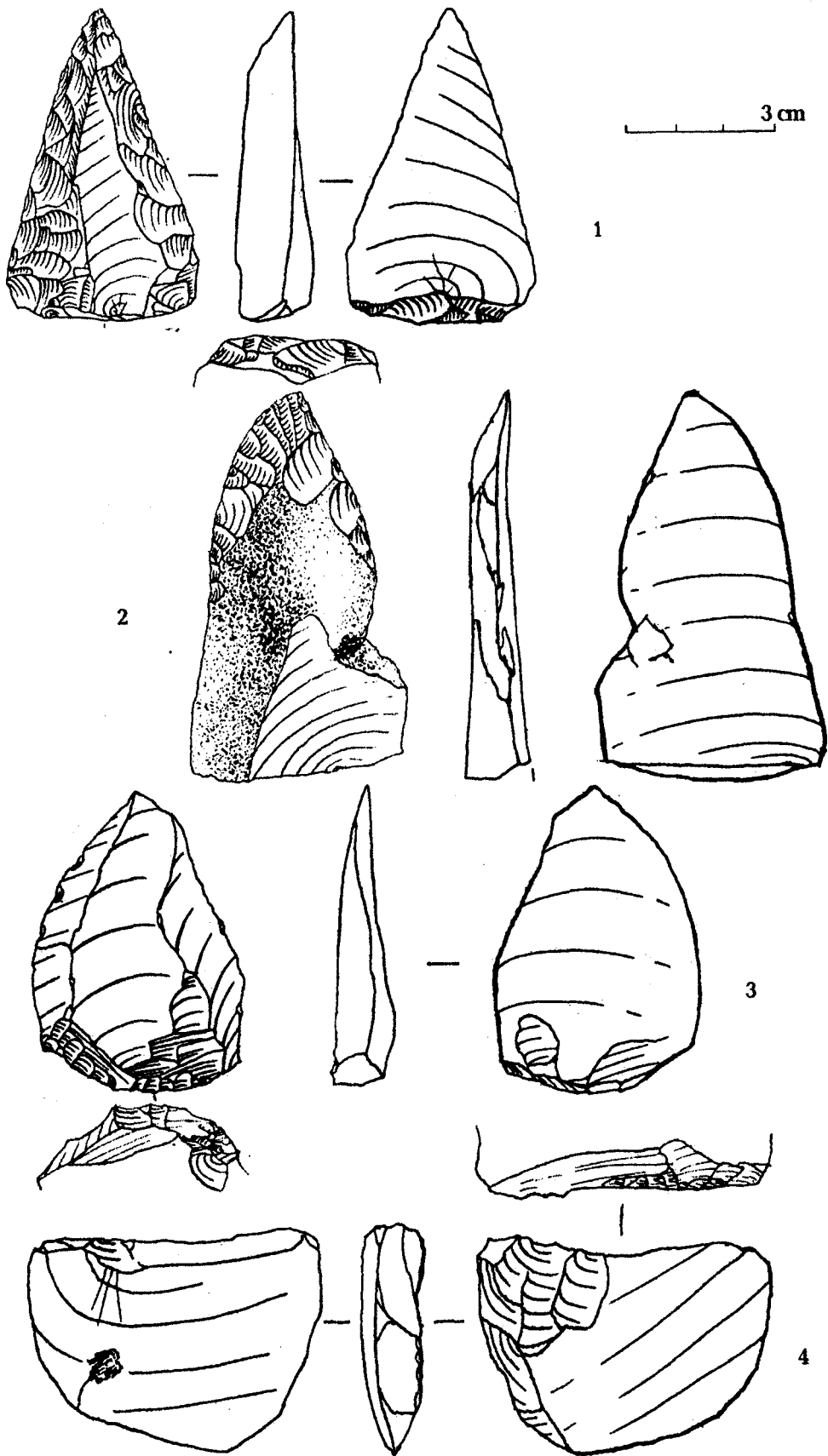

Рис.3. Грот Прийма І. Мустьєрський час: 1-3 - гостроконечники; 4 - уламок відщєпа.

Fig.3. Rock-shelter Pryima I. Middle Paleolithic tools.

мативним із них є поселення у Приймі I. Пункт зафіксований у центральній та західній частинах верхнього (I) навісу (другий ярус-поверх), на площі близько 90 кв. м. Потужність культурного шару становить від 15 до 70-80 см при глибині, в основному, від 280 до 350 см від нульової точки. Матеріали залягають на скельній долівці навісу досить нерівномірно, майже виключно у світло-сірому та буруватому суглинистому піску з елементами гідроморфного похованого ґрунту (визначення М.С. Демедюка, І.М. Гуньовського і А.Л. Александровського).

Основна інформація про пізньопалеолітичне поселення Прийма I отримана при аналізі кам'яних виробів. Ці матеріали зафіксовані досить компактно у центральній частині навісу, а окремі - поза ним, на майданчику із скельною долівкою, у північному напрямі від кордону зависання сучасної стелі навісу. Морфологічні особливості площадки (майданчика) дозволяють припускати, що довжина (глибина) навісу досягала до 11 м (зараз - 5 м) при ширині до 11-13 м. Збереженість знахідок на майданчику дещо гірша, ніж тих, що виявлені під навісом. Перевідкладення культурного шару, особливо нижніх пластів, практично відсутнє. Це пов'язано, перш за все, з тією обстановкою, що скельне дно, особливо до схилу, не має суттєвого пониження, а на деяких ділянках - дещо підвищене у сторону схилу.

Незважаючи на відносно незначну кількість кам'яних артефактів (33 екземпляра), у комплексі наявні досить виразні форми, які у значній мірі є індикаторами етнокультурних і хронологічних показників. Сировиною тут слугував майже виключно темно-блакитний, ймовірно, місцевий кремій. Більшість предметів покрита слабо вираженою білою патиною. Знайдено лише один нуклеус, що інтенсивно спрацьований. Кількість відщепів (6 екземплярів) дещо переважає наявність пластинчатих сколів (5). Враховуючи те, що на пластинчатих сколах виготовлено 15 знарядь із вторинною обробкою, а на відщепі - лише одне, загальний індекс пластинчатості майже у три рази вищий, ніж індекс відщепів. Із знарядь відзначено специфічний ніж із притупленою ретушню спинкою і базальною частиною (рис. 4, 4). Наявні також вістря (рис. 4, 1) і скребок (рис. 4, 3). Важливою частиною комплексу є кістяні вістря, наконечники, підвіски-амулеті із просвердленими отворами, виготовлені із зубів тюленів (за визначенням К.А. Татарінова), що не виключало і зуби оленя (рис. 4, 6-10).

У пізньопалеолітичному шарі зафіксовано і великий комплекс остеологічних решток (табл. I). Як припускає Є.І. Данілова і К.А. Татарінов, 7 кісток від двох особин могло належати того-

часній людині (*Homo sp.*). За визначенням К.А. Татарінова, всього представлено 46 видів, при 11701 кістці від 251 особини. Визначений мамонт (*Mammuthus primigenius* Blum.) - 9 кісток від 7 особин, носоріг волохатий (*Coccydonta antiquitatis* Blum) - 42/6, кінь первісний (*Equus equus* Piddopl.) - 1197/23, олень північний (*Rangifer tarandus* L.) - 2650/26, ведмідь печерний (*Spelaea arctos spelaeus* Ros.) - 3063/22, лев печерний (*Panthera spelaea* Goldf.) - 73/5 та інші. У цілому багаті фауністичні матеріали - яскравий показник значної ролі мисливства у господарській діяльності поселенців цього печерного утвору. Однак, як і в багатьох інших пам'ятках кінця палеоліту, тут не простежено переважання одного профілюючого виду, що засвідчило би спеціалізацію полювання. Показники, що зафіксовані у Приймі I, - вияв уже певних кризових явищ у мисливській діяльності людини і ознаки, як і скрізь, переходу до наступної - мезолітичної - доби голоценового часу [Татарінов, 1993, с.6-21].

Важливою є і хронологічна інтерпретація пізньопалеолітичного поселення Прийма I та його місце серед пам'яток суміжних територій. Значну інформацію у цьому плані дають п'ять абсолютних дат за 14-С: Ки-4145, - 13900 ± 130; Ки-4146, - 13600 ± 120; Ки-4147, - 14100 ± 105; Ки-4163, - 14200 ± 90 і Ки-4178, - 13800 ± 105 років від наших днів. Як для палеолітичного часу, такі визначення синхронізуються у досить незначному діапазоні у межах 14200 - 13600 років від наших днів. Такий вік прийнято ототожнювати із пізньольодовиків'ям, зокрема, з арктичним дріасом I.

Приведене датування добре вписується у завершальну фазу східного гравету [Аникевич, 1992, с.188-191; Соффер, 1993, с.99; Залізник, 1994, с.231-244], хоча по багатьох ознаках тут помітні й елементи гравету центральноєвропейського. Територіально жеданий регіон входить у культурну область пізнього східного гравету [Оленковський, 1997, с.6-7]. Близькі Приймі I і хронологічні показники дає, наприклад, III шар Молодове V [Грибович і др., 1987, с.60]. Крім співпадіння часу існування цих поселень у них подібні і фауністичні комплекси, а також кам'яні та кістяні вироби. Із остеологічних решток відзначимо у обох випадках домінування кісток північного оленя і первісного коня, наявність мамонта, песця, лося, зубра, а з крем'яних виробів - класичних граветських ножів, специфічних скребоків, високий відсоток пластинчатих сколів і, особливо, ніж у Приймі I, а фауністичних залишків - навпаки. Ця обставина, вірогідно, пов'язана з тим, що Прийма I належить до закритих (печерних) пам'яток, а Молодове V - до поселень під відкритим небом, а також із

Табл.І. Остеологічні рештки. Визначення К.А.Татарінова

Ряд і вид	Прийма І		Львів VII			Прийма VII мезоліт?
	Пізній палеоліт	Мезоліт	Пізній палеоліт (3)	Пізній палеоліт (2)	Мезоліт	
1	2	3	4	5	6	7
ССАВЦІ (Mammalia)	10013/228	217/14	51/7	525/44	153/12	1130/90
Ряд Землерийкоподібні (Soriciformes)	9/2	-	-	-	1/1	-
Їжак звичайний (<i>Erinaceus europaeus</i> L.)	8/1	-	-	-	-	-
Кріт європейський (<i>Talpa europaea</i> L.)	1/1	-	-	-	1/1	-
Ряд Мартишкоподібні (Carnivora theciiformes). Стара назва - примати	7/2	-	-	-	-	-
Людина (<i>Homo</i> sp.)	7/2	-	-	-	-	-
Ряд Зайцеподібні (Lepoiformes)	114/12	-	12/2	34/3	-	-
Заєць білий (<i>Lepus timidus</i> L.)	33/5	-	12/2	-	-	-
Заєць русак (<i>Lepus europaeus</i> Pall.)	70/4	-	-	13/1	-	-
Сіноставець малий (<i>Ochotona pusilla</i> Pall.)	11/3	-	-	21/2	-	-
Ряд Білкоподібні (Scriuziformes)	220/3	9/3	15/3	93/13	101/6	132/7
Білка звичайна (<i>Scriurus vulgaris</i> L.)	51/1	-	-	-	-	-
Ховрах дрібний (<i>Citellus minima</i> sp.nov.)	-	-	-	14/1	-	-
Бабак степовий (<i>Marmota bobak</i> Muller)	41/5	8/2	-	-	-	-
Сліпак білозубий (<i>Mesospalax leucodon</i> Nord.)	-	-	-	-	9/2	-
Сліпак подільський (<i>Spalax polonicus</i> Meh.)	-	-	-	6/1	-	-
Хом'як звичайний (<i>Cricetus cricetus</i> L.)	36/4	1/1	6/1	18/2	32/2	91/6
Хом'як (<i>Cricetus</i> sp.)	14/1	-	-	-	-	-
Лемінг копитний (<i>Dicrostonyx torquatus</i> Pall.)	39/13	-	-	43/6	-	-
Полівка водяна (<i>Arvicola terrestris</i> L.)	38/5	-	9/2	12/3	60/2	41/1
Полівка вузькочерепна (<i>Microtus gregalis</i> Pall.)	1/1	-	-	-	-	-
Ряд Куницеподібні (Marteiformes)	4741/81	48/3	-	19/2	10/3	12/2
Песець (<i>Alopex lagopus</i> L.)	139/6	-	-	-	-	-
Лисиця звичайна (<i>Vulpes vulpes</i> L.)	67/4	1/1	-	-	3/1	-
Лисиця-корсак (<i>Vulpes corsak</i> L.)	1/1	-	-	-	-	-
Ведмідь бурий (<i>Ursus arctos</i> L.)	462/12	23/1	-	-	-	-
Ведмідь печерний (<i>Spelae arctos spelaeus</i> Ros.)	3063/22	-	-	-	-	-
Куниця лісова (<i>Martes martes</i> L.)	8/1	-	-	-	-	-
Куниця кам'яна (<i>Martes foina</i> Erxl.)	-	-	-	-	1/1	-
Горностай (<i>Mustela erminea</i> L.)	11/1	-	-	12/1	-	-
Ласка (<i>Mustela erminea</i> L.)	-	-	-	7/1	-	-
Норка європейська (<i>Lutreola lutreola</i> L.)	-	-	-	-	-	11/1
Тхір лісовий (<i>Putorius putorius</i> L.)	23/1	-	-	-	-	-
Борсук (<i>Meles meles</i> L.)	198/6	24/1	-	-	6/1	-
Видра (<i>Lutra lutra</i> L.)	165/14	-	-	-	-	-
Гієна печерна (<i>Crocota spelaea</i> Gold.)	531/8	-	-	-	-	-
Лев печерний (<i>Panthera spelaea</i> Gold.)	73/5	-	-	-	-	-
Рись (<i>Felis Lynx</i> L.)	-	-	-	-	-	1/1
Ряд Слоноподібні (Elephaniformes)	9/7	-	-	-	-	-
Мамонт (<i>Mammuthus primigenius</i> Blum.)	9/7	-	-	-	-	-
Ряд Конеподібні (Equiniformes)	1239/29	32/2	-	133/4	-	-
Кінь первісний (<i>Equus equus</i> P.)	1197/23	32/2	-	133/4	-	-
Носоріг волохатий (<i>Coelodonta antiquitatis</i> Blum.)	42/6	-	-	-	-	-

Продовження табл.І. Остеологічні решетки. Визначення К.А.Татарінова

1	2	3	4	5	6	7
Ряд Оленеподібні (Cerviniformes)	3674/65	128/6	24/2	246/22	41/2	986/81
Свиня дика (<i>Sus scrofa</i> L.)	61/4	-	-	-	-	95/2
Олень благородний (<i>Cervus elaphus</i> L.)	112/5	4/1	-	-	8/1	447/60
Олень (<i>Cervus</i> sp.)	14/1	-	-	-	-	-
Козуля європейська (<i>Capreolus capreolus</i> L.)	-	-	-	-	-	444/19
Козуля (<i>Capreolus</i> sp.)	83/16	-	-	-	-	-
Лось (<i>Alces alces</i> L.)	377/6	-	-	-	-	-
Олень північний (<i>Rangifer tarandus</i> L.)	2650/26	119/4	24/2	246/22	33/1	-
Зубр первісний (<i>Bison priscus</i> Woj.)	90/5	5/1	-	-	-	-
Зубр (<i>Bison</i> sp.)	287/2	-	-	-	-	-
ПТАХИ (Aves)	77/20	9/3	36/8	51/11	20/3	14/6
Ряд Гусеподібні (Anseriformes)	5/2	3/1	21/5	-	20/3	-
Гуска сіра (<i>Anser anser</i> L.)	-	-	1/1	-	-	-
Гуска (<i>Anser</i> sp.)	-	3/1	-	-	-	-
Казарка (<i>Branta</i> sp.)	1/1	-	-	-	-	-
Крижень (<i>Anas platyrhynchos</i> L.)	-	-	7/1	-	6/1	-
Чирок-тріскунок (<i>Anas querquedula</i> L.)	-	-	13/3	-	14/2	-
Чирок (<i>Anas</i> sp.)	4/1	-	-	-	-	-
Ряд Соколиноподібні (Falconiformes)	-	-	-	-	-	2/1
Яструб (<i>Accipiter</i> sp.)	-	-	-	-	-	2/1
Ряд Куроподібні (Galliformes)	67/16	6/2	-	43/10	-	-
Куріпка сіра (<i>Perdix perdix</i> L.)	2/1	-	-	-	-	-
Куріпка біла (<i>Lagopus lagopus</i> L.)	52/11	6/2	-	32/9	-	-
Тетерев (<i>Lyrurus tetrix</i> L.)	9/2	-	-	11/1	-	-
Рябчик (<i>Tetrastes bonasia</i> L.)	4/2	-	-	-	-	-
Ряд Сивкоподібні (Charadriiformes)	-	-	11/2	8/1	-	-
Кулик-чайка (<i>Vanellus vanellus</i> L.)	-	-	6/1	-	-	-
Кулик-чорниш (<i>Tringa ochropus</i> L.)	-	-	-	8/1	-	-
Веретенник великий (<i>Limosa limosa</i> L.)	-	-	5/1	-	-	-
Ряд Совоподібні (Strigiformes)	-	-	-	-	-	3/1
Сова сіра (<i>Strix aluco</i> L.)	-	-	-	-	-	3/1
Ряд Горобцеподібні (Passeriformes)	5/2	-	4/1	-	-	9/4
Дрізд (<i>Turdus</i> sp.)	5/2	-	4/1	-	-	3/3
Костогриз (<i>Coccothraustes coccothraustes</i> L.)	-	-	-	-	-	6/1
ПЛАЗУНИ (Reptilia)	29/1	-	-	-	-	3/1
Ряд Черепахоподібні (Cheloniformes)	29/1	-	-	-	-	3/1
Черепаха болотяна (<i>Emys orbicularis</i> L.)	-	-	-	-	-	3/1
Черепаха (<i>Emys</i> sp.)	29/1	-	-	-	-	-
ЗЕМНОВОДНІ (Amphibia)	1/1	-	-	-	-	1/1
Ряд Безхвостоподібні (Anuroformes)	1/1	-	-	-	-	1/1
Квакша (<i>Hyla arborea</i> L.)	-	-	-	-	-	1/1
Жаба (<i>Rana</i> sp.)	1/1	-	-	-	-	-
РИБИ (Pisces)	14/1	-	-	-	-	-
Ряд Короподібні (Cypriniformes)	1/1	-	-	-	-	-
Короп (<i>Cyprinus carpio</i> L.)	1/1	-	-	-	-	-
Невизначені фрагменти	1580/?	83/?	16/?	234/?	91/?	105/?
А.Кількість видів	46	11	10	14	11	13
Б.Кількість особин	251	17	15	55	15	98
В.Кількість кісток	11701	309	103	810	264	1253

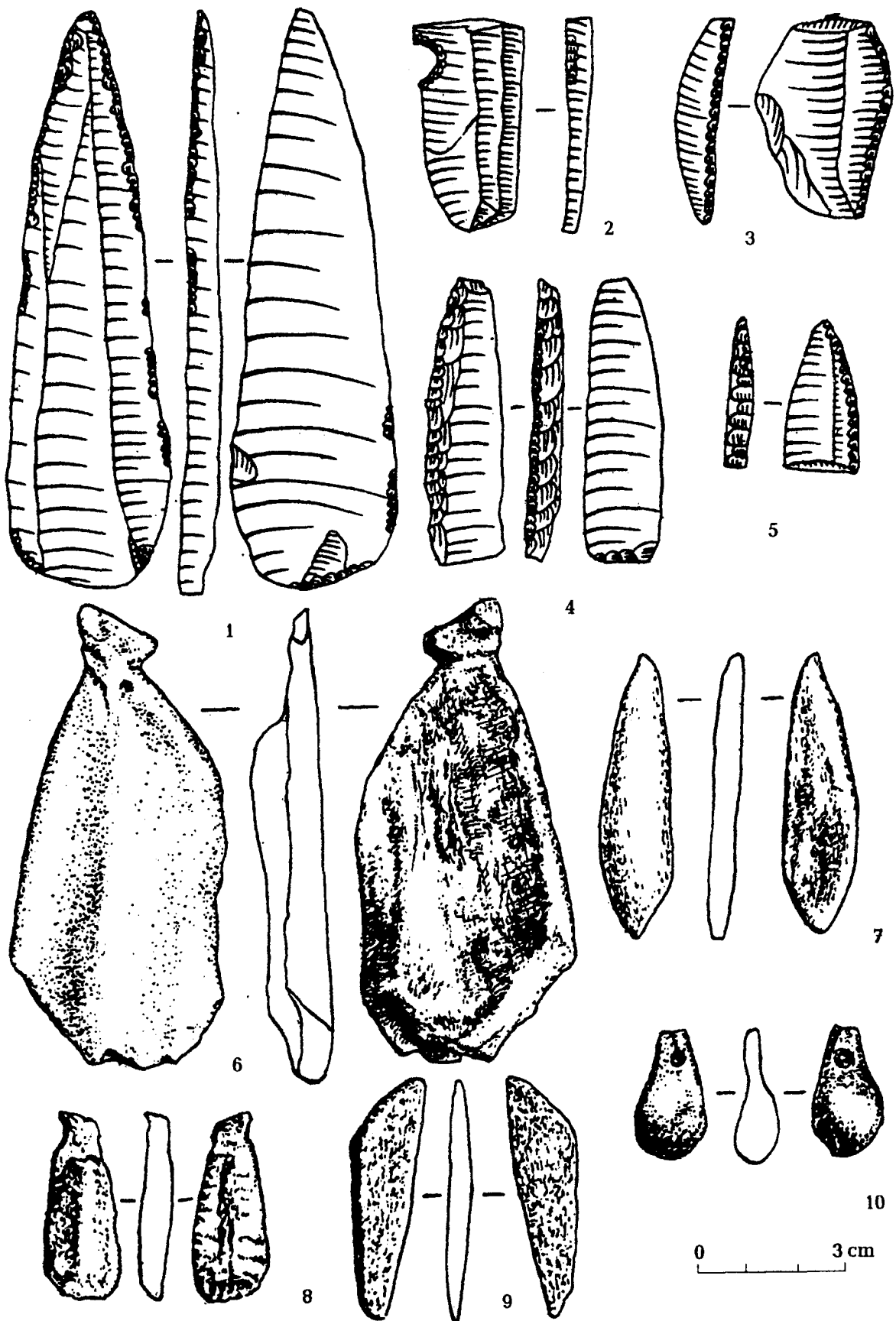

Рис. 4. Навіс Прийма I. Пізній палеоліт: 1-5 - кам'яні знаряддя; 6-10 - кістяні вироби.

Fig. 4. Rock-shelter Pryima I. Upper Paleolithic stone and bone implements.

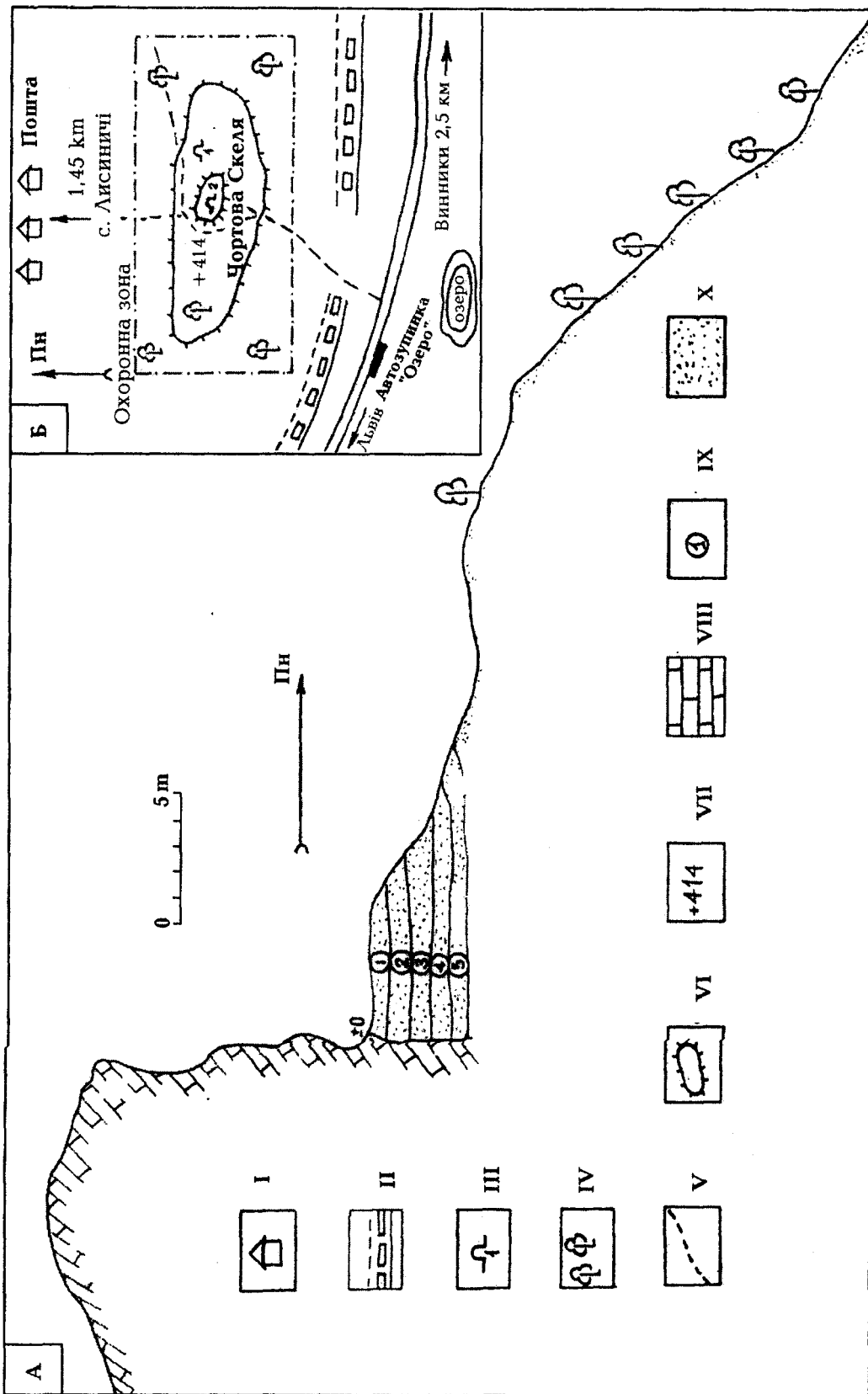

Рис.5. Навіси Львів VII і Львів VIII: А - перетин з півдня на північ між лініями 22 і 23; Б - план-схема розташування пам'яток; I - забудова; II - недіюча залізнична колія; III - навіси (1 - Львів VII; 2 - Львів VIII); IV - заліснена ділянка; V - стежка; VI - підвищення; VII - висота над рівнем моря; VIII - скельна основа; IX - літологічні відклади; X - ґрунт.

Fig.5. Shelters Lviv VII and Lviv VIII.

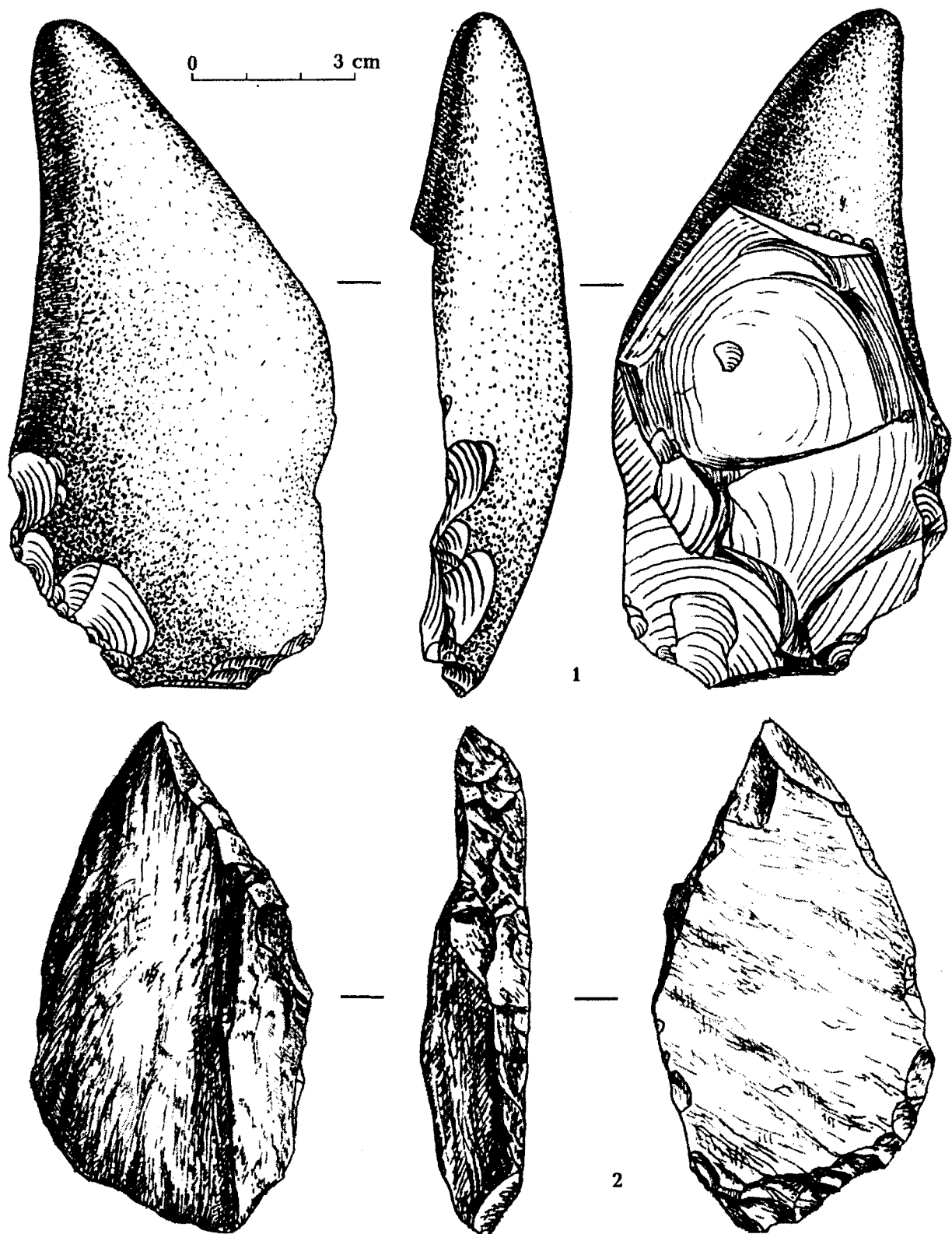

Рис.6. Навіс Львів VII. Кам'яні вироби. III-й шар доби пізнього палеоліту.

Fig.6. Shelter Lviv VII. Upper Paleolithic stone tools (layer III).

різними рисами господарської діяльності. Така особливість деяких комплексів із печер добре ілюструється в ідентичному за часом Прийми I другому палеолітичному шарі поселення у навісі Львів VII [Мацкевий, 1996, с.43-46] і в дещо більш ранньому пізньопалеолітичному комплексі мисливського табору Молочний Камінь у Закарпатті [Ткаченко, 1997, с.8]. У культурному шарі цих печерних пам'яток на багато тисяч остеологічних решток припадають лише поодинокі кам'яні вироби. Для них характерний і високий відсоток ретушованих знарядь. За датуванням, фауною і вираженими гравецькими рисами у кам'яній індустрії і, зокрема, характерними ножами і вістрями, знахідки із Прийми I співпадають із епігравецькими комплексами на Дністрі, а також, до деякої міри, на Дніпрі [Оленковський, 1994, с.193-203], із печери Дзядова Скеля біля с.Скаржиці на Ченстоховській височині у Польщі [Chmielewski, 1958, s.5-61] із грота Темнотий біля с.Карлуково [Kozłowski, Laville et Sirakov, 1989, p.159-172], Італії [Martini, 1978, p.100-101] та Греції [Runners, 1995, p.717], гравецькими матеріалами із Словаччини [Kaminska, 1995, s.5-98] і Німеччини [Bosinski, 1992, s.120].

Інтерпретація матеріалів із Прийми I, а також їх пізньопалеолітичних аналогів свідчить про неспеціалізоване полювання. Слід відзначити тут роль карпатських перевалів, що підкреслювалось у свій час Я. Козловським [Kozłowski, 1961, s.38]. Важливими показниками є наявність у безпосередній близькості від печерного ансамблю Прийма I так званих "важких ресурсів" - води, будівельних матеріалів і палива, хоча й харчових ресурсів було, очевидно, немало. Аналіз кам'яних виробів, фауністичних особливостей, можливості загонного полювання, північна орієнтація входу у порожнину, інші показники дозволяють припускати заселення утвору переважно у зимовий період. Аналогічна ситуація, що свідчить про сезонну адаптацію, простежена й на багатьох суміжних територіях [Кротова, 1993, с.151-160; Нужний, 1997, с.3-23].

3. Навіс Львів VII. Крім Прийми I типові для пізнього палеоліту пам'ятки зафіксовані і в інших частинах регіону. Втім, ці комплекси мають досить яскраві відмінності від спільнот із гравецькими рисами. Найбільша кількість першоджерел представлена у навісі Львів VII, де відзначено три пізньопалеолітичні шари. Пункт розташований на східній околиці м.Львова, на місці колишньої каменоломні, у навісі Романа, в урочищі Чатова (Чортова) Скеля (рис.5). Пункт знаходиться за 1,45 км на південь від с.Лисиничі та за 2,5 км на північний захід від

м.Винники, на території біосферно-ландшафтного заказника Чортова Скеля. На південь від утвору протікає р.Марунька, а на півночі - р.Полтва. Порожня розташована на IV терасі, на висоті 60-65 м від урізу річок. Вихід із навісу - на північ. У 1994-1998 роках на північно-східній околиці головного скельного вапнякового останця, у межах навісу і на площадці перед ним, суцільним розкопом розкрито площу в 51 кв. м.

А. Найдавніший культурний шар доби палеоліту простежений на Львів VII переважно у південно-західній частині розкопу, на глибині від 270 (320) до 410 см від нульової точки. Тут простежено досить багато брил із світлого пісковику, проміжки між якими заповнені лесоподібними суглинками. Було виявлено більше 2 тисяч остеологічних решток, із яких К.А. Татариним і В.В. Гуменюком визначено лише їх невелику частину із робіт 1994 року. Це фауна із 17-го (глибина 320-340 см) і 20-го пласта (глибина 380-400 см). Крім кісток мамонта (*Mammuthus primigenius* Blum.), які виявлені у 1997 році, тут у 1994 році К.А. Татариним визначені (табл.I): олень північний (*Rangifer tarandus*) - 24/2, заєць білий (*Lepus timidus* L.) - 12/2, хом'як звичайний (*Cricetus cricetus* L.) - 6/1, полівка водяна (*Arvicola terrestris* L.) - 9/2, гуска сіра (*Anser anser* L.) - 1/1, крижень (*Anas platyrhynchos* L.) - 7/1, веретенник великий (*Limosa limosa* L.) - 5/1, кулик-чайка (*Vanellus vanellus* L.) - 6/1, чирок-тріскунок (*Anas guergedula* L.) - 13/3 і дрізд (*Turdus* sp.) - 4/1. Представлені види тварин характерні для кінця плейстоцену і цілком відповідні й для пізньопалеолітичного часу у регіоні.

Поряд із досить численним фауністичним комплексом, у шарі зафіксовано й невелику кількість кам'яних виробів. Відзначимо значну за розмірами гальку - жовно, що виявлена у культурному шарі на глибині 350 см від поверхні (рис.6, 1), а також скреблоподібний виріб (рис.6, 2) і дрібні крем'яні гальки. Ці знахідки, очевидно, синхронні з фауністичними рештками. Згідно Ки-5415 по 14-С, за визначенням М.М. Ковалюха, за кістками тварин, отримана абсолютна дата - 27200 ± 170 років від наших днів.

Б. Середній палеолітичний шар простежений на глибині 190 (210) до 290 (320) см від поверхні (репера). Відклади представлені суглинком лесоподібним палево-жовтим, однорідним, макропористим, не карбонатним. У верхній частині напластувань спостерігаються окремі кротовини, виповнені темно-сірим матеріалом. У суглинку зустрічаються великі брили, що досягають більше 50 см за довгою віссю. Ця товща представляє IV літологічний горизонт. Тут практично у всіх відкладах виявлене інтенсивне скупчення остеологічних решток і поодинокі

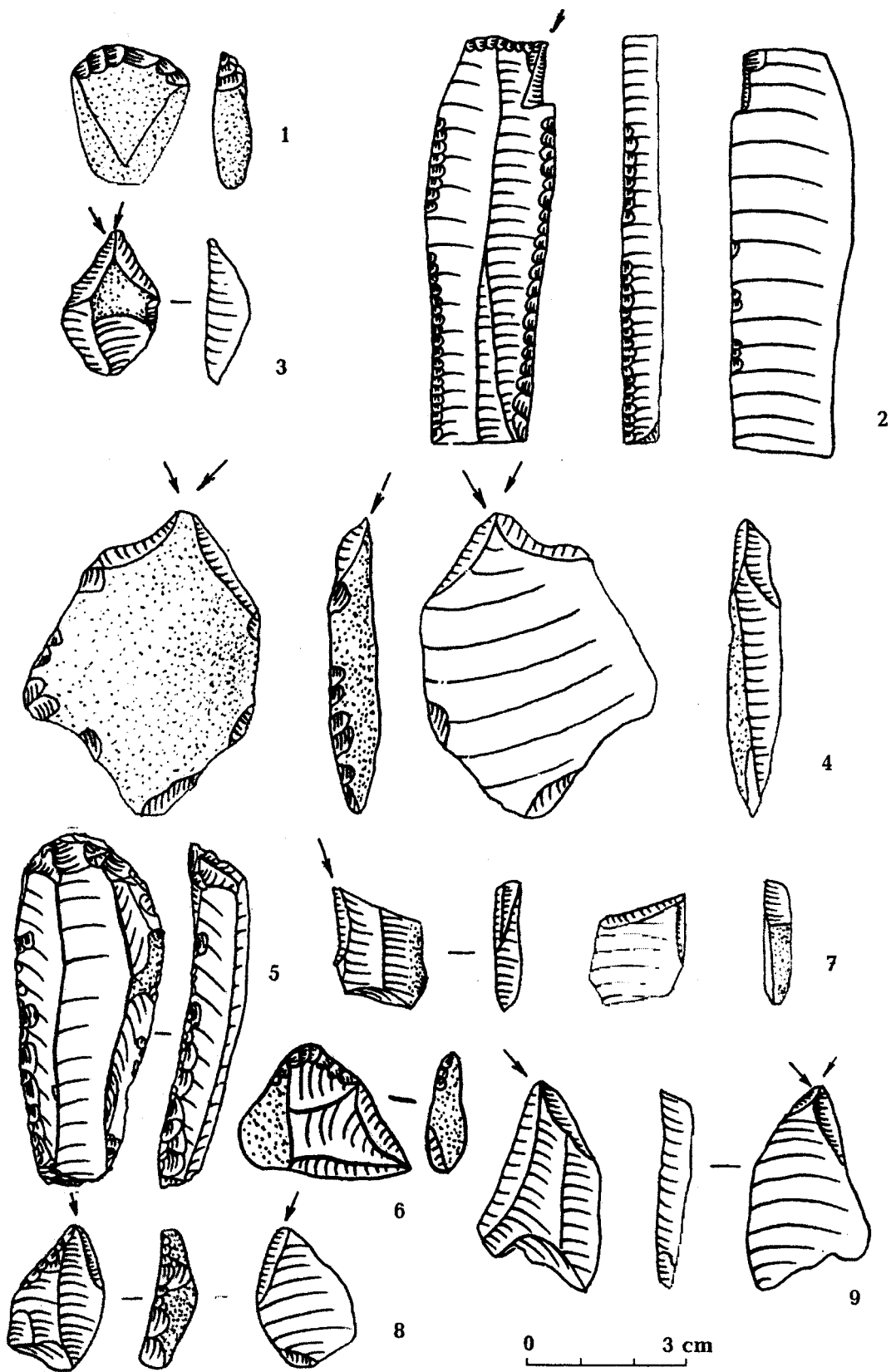

Рис.7. Навіс Львів VII. Кам'яні вироби. I-й шар (1-4) і III-й шар доби пізнього палеоліту (5-9).

Fig.7. Shelter Lviv VII. Upper Paleolithic stone tools (layers I and II).

кам'яні вироби. Нижній контакт із наступними нашаруваннями нечіткий і виділений умовно. До комплексу віднесено близько 3 тисяч кісток тварин, які частково опрацьовані К.А. Татариним. Матеріали, у цілому, доброї збереженості і без помітних скупчень. Визначено (табл.І) такі види тварин із 11 і 12 пластів (глибина 200-240 см від поверхні): олень північний (*Rangifer tarandus* K.) - 246/22, кінь первісний (*Equus equus* Pidor.) - 133/4, горностай (*Mustela erminea* L.) - 12/1, ласка (*Mustela nivalis* L.) - 7/1, сіноставець малий (*Ochotona pusilla* Pall.) - 21/2, сліпак подільський (*Spalax polonicus* Meh.) - 6/1, полівка водяна (*Arvicola terrestris* L.) - 12/3, лемінг копитний (*Dicrostonyx tarquatus* Pall.) - 43/6, хом'як звичайний (*Cricetus cricetus* L.) - 18/2, ховрах дрібний (*Citellus* sp.) - 14/1, заєць русак (*Lepus eugoraeus* Pall.) - 13/1, куріпка біла (*Lagopus lagopus* L.) - 32/9, тетерев (*Lururus tetrax* L.) - 11/1, кулик-чорниш (*Tringa ochropus* L.) - 8/1. Дані види, зафіксовані у шарі, типові для кінця плейстоцену і засвідчені на багатьох пам'ятках доби пізнього палеоліту регіону. До цього ж культурного шару віднесена й незначна кількість кам'яних артефактів. Відзначимо 15 крем'яних гальок, розміри яких не перевищують 1 x 2 x 2,5 см. Крім того, виявлено відщеп, уламок крем'яної пластинки, типовий верхньопалеолітичний високий кінцевий скребок на пластині із бічною ретушшю (рис. 7, 5), скребок зі звуженим лезом типу мюзо, а також різці: кутовий, бічний і серединний (рис. 7, 6-9). Наявні й 25 фрагментів скам'янілої деревини, розмірами до 3 x 4 x 10 см і шматок белемніта. На даних виробах не відзначено слідів їх обробки (ретуші), а також трас від уживання. Це не виключає використання такої деревини, що засвідчено на багатьох територіях. По кістках тварин визначена і абсолютна дата за 14-С: Ки-5412 - 13500 ± 110 років від наших днів. У цілому, стратиграфічні спостереження, остеологічні рештки, крем'яні вироби й абсолютне датування дозволяють віднести пам'ятку до пізнього палеоліту. Найбільш ймовірно, що тут зафіксовані залишки мисливського табору із оріньякоїдними рисами у крем'яному інвентарі.

В. Верхній (І) палеолітичний шар поселення Львів VII простежений у третьому літологічному горизонті переважно на глибинах 130 (140) - 190 (210) см від поверхні. Відклади представлені суглинком середнім, темно-сірим, однорідним, із включенням рідких дрібних коренів кущів і дерев. У шарі наявні кам'яні уламки, а також щербинка й жорства світлого пісковика. Частина плоских уламків нахилена по схилу. У прискельній частині західної стінки текстура відкладів нагадує застиглий соліфлюкційний потік. Нижній контакт із наступними відклада-

ми чіткий за кольором, нерівний. До культурного шару із горизонту віднесено значну кількість остеологічного матеріалу, що нараховує близько 2 тисячі кісток і їх уламків. К.А. Татариним визначено лише 52 кістки від 6 особин оленя північного (*Rangifer tarandus* L.) й 19 кісток від однієї особини мамонта (*Mammuthus primigenius* Blum.). Із кам'яних артефактів відзначимо 28 крем'яних предметів. Серед них переважають гальки, є відщепи, пластини, відходи, а також 4 знаряддя із ретушшю. Серед виробів - скребок сектороподібний на гальці (рис. 7, 1), різці серединний на відщепі (рис. 7, 3) та бічний на макропластині (рис. 7, 2), а також комбіноване знаряддя, що поєднує функції серединного різця і скребка бічного (рис. 7, 4). Необхідно відзначити й дві проколки із рогу північного оленя. На ряді кісток помітні заглиблені зображення. Особливої уваги заслуговують прояви палеолітичного мистецтва, зокрема зображення на розі північного оленя. З однієї сторони цього артефакта простежуються шість заглиблених ліній, прокреслених із однієї точки, а з другої - хрестоподібне заглиблене зображення (рис. 8). Такі знаки, як і олень взагалі, є типовими солярними символами. До комплексу віднесена й абсолютна дата за 14-С по кістках мамонта: Ки-5414, -11800 ± 90 років від наших днів.

Узагальнюючий аналіз усіх трьох пізньопалеолітичних шарів із поселення Львів VII дозволяє віднести їх до мисливських таборів із оріньякоїдними рисами у крем'яному інвентарі. За часом і типолого-статистичними особливостями комплекси близькі до матеріалів із печери Молочний Камінь, інших більш пізніх поселень суміжних територій [Гладилин, Пашкевич, 1977, с.106-112; Ткаченко, 1997, с.8].

4. Печера Молочний Камінь. Порожнина знаходиться за 3 км на північ від с. Велика Уголька Тячівського району Закарпатської області, в урочищі Молочний Камінь. Пункт розташований на лівому березі р. Велика Уголька, на висоті 740 м над рівнем моря, вхід утвору - на південь. Печера двох'ярусна, дві нижні камери якої мають горизонтальний широкий вхід з триметровим склепінням, а верхня - вертикальний. Загальна довжина порожнини - 92 м. Печера утворилась у мармуроподібних мезозойських вапняках [Дубрянський, Ломаєв, 1980, с.57-58, 128]. Стаціонарні роботи на пам'ятці проводились у 1972, 1973 роках на площі 20 кв.м, а також у 1990 році, коли був закладений ще один невеликий розкоп Закарпатською палеолітичною експедицією ІА АН УРСР [Гладилин, Пашкевич, 1977, с.106; Ткаченко, 1995, с.81-83]. При вході у порожнину глибина першого розкопу була доведена до скельного дна (3,6 м). По деревному

0 1 2 cm

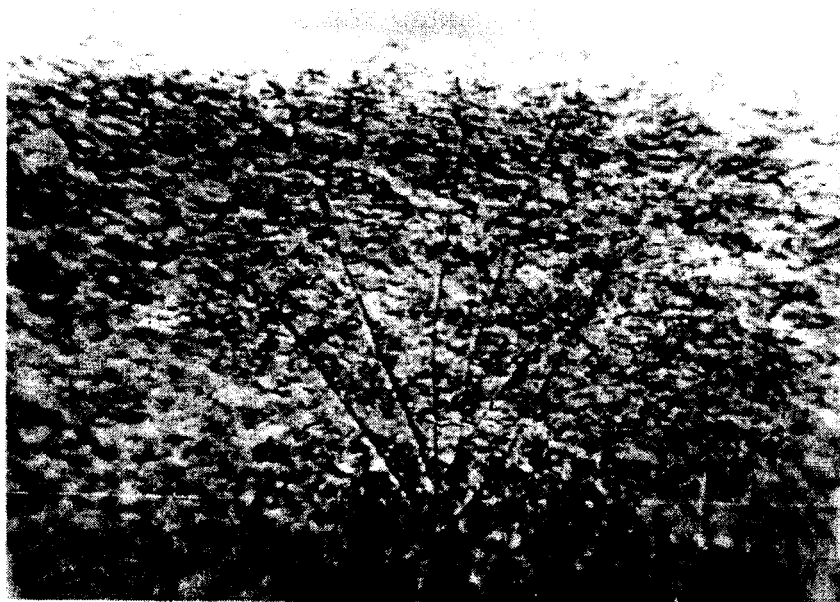

Рис.8. Навіс Львів VII. Кістяні вироби. I-й шар доби пізнього палеоліту.

Fig.8. Shelter Lviv VII. Upper Paleolithic bone implements (I layers).

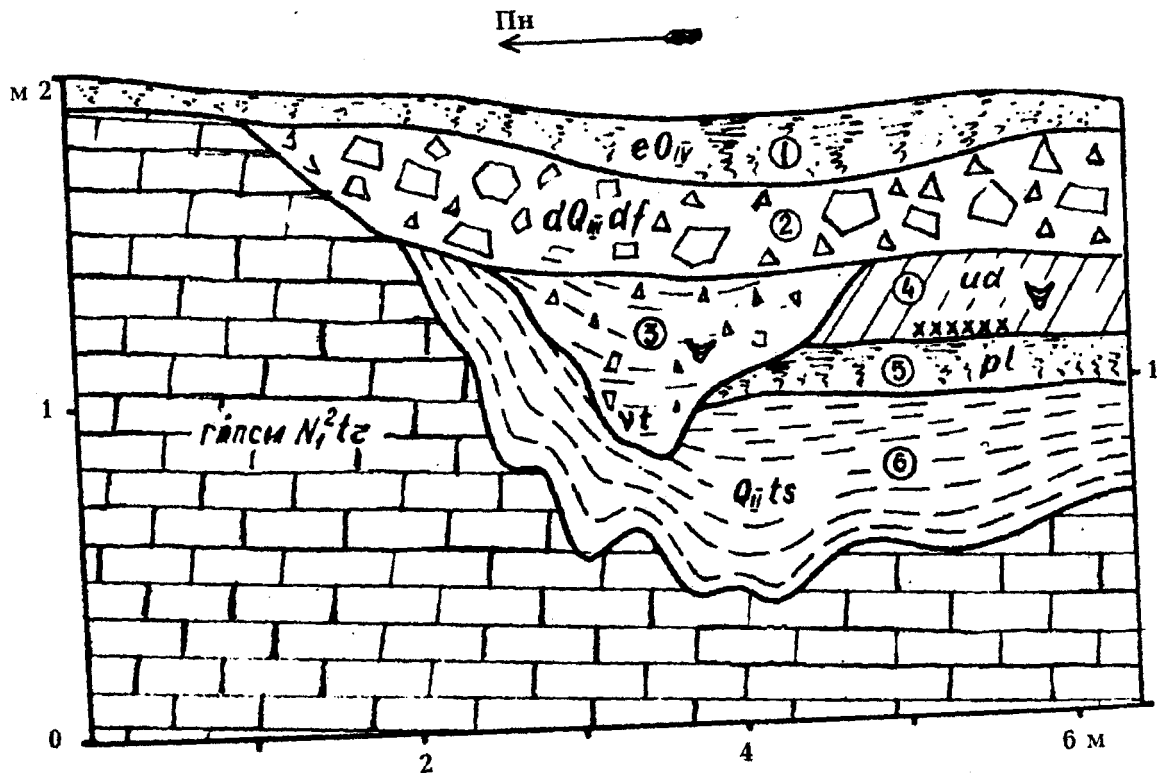

Рис.9. Печера Чортовець (Назаренкове I). Стратиграфічний перетин.
 1 - сучасний ґрунт чорноземного типу; 2 - щєбнисто-глибові відклади із суглинним заповненням;
 3 - щєбнисто-глибові відклади із скупченням кісток; 4 - суглинки світло-бурі стрічково-шаруваті із
 уламками кісток, крем'яних артефактів і слідами вуглистого шару; 5 - суглинки сірі до темно-сірих;
 6 - суглинки світло-бурі та сірі.

Fig.9. Cave Chortovec (Nazarenkove I). Cross-section.

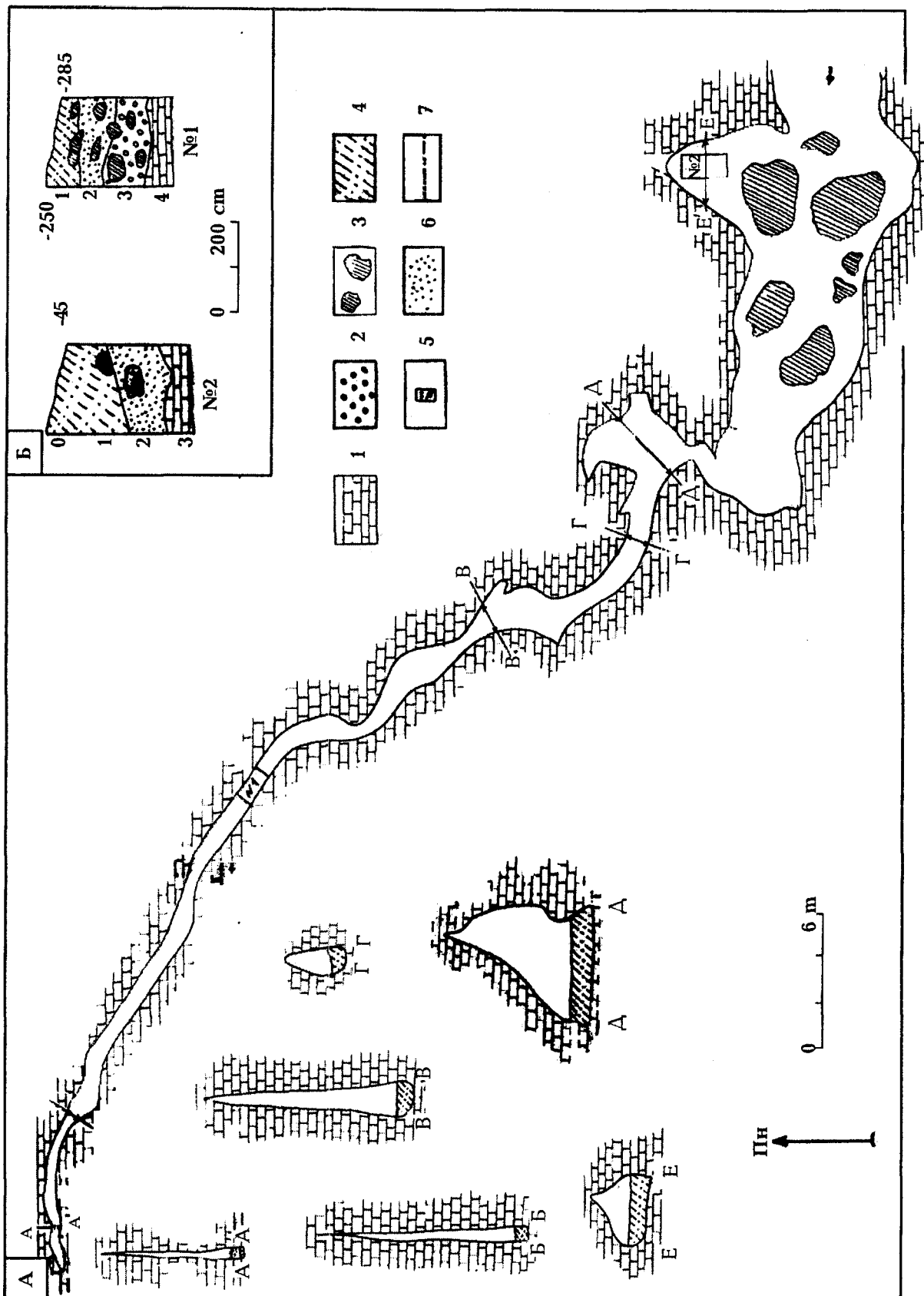

Рис.10. Печера Одаїв XI (Думка): А - план печери; Б - перетин південної стінки шурфу N 2 і північно-західної стінки шурфу N 1; 1 - скельні відклади; 2 - глина коричневувато-червонувата; 3 - природне каміння; 4 - гумусований шар; 5 - шурфи; 6 - коричнево-жовта глина; 7 - кордон зависання стелі печери.

Fig. 10. Cave Odayiv XI (Dumka): plan of the cave and cross-sections of the test-pit.

вугілля отримана дата за 14-С: GrN-7761, - 25550 + 350 років від наших днів. Отримана велика кількість кісток тварин, що належать, за визначенням І.Г. Підопличка, в основному, пещерному ведмедю.

Згідно узагальненим підрахункам В.І. Ткаченка, виявлено 25 кам'яних виробів із 12 видів сировини, а також уламок кістяного наконечника дротика [Ткаченко, 1995, с.82]. Відзначено 4 призматичних пластинки, 4 сколки та 3 лусочки. Серед знарядь (понад 60% на пластинах) переважають ножеподібні, при наявності зубчатих, скребків і скобелів. Пам'ятка віднесена до категорії тимчасових мисливських таборів на пещерного ведмедя. Не виключено, що, як припускає В.І. Ткаченко, поблизу знаходилося базове поселення пізньопалеолітичних мисливців або місце їх літнього помешкання на березі річки.

5. Печера Назаренкове I (Чортовець). Пам'ятка простежена на північно-східній околиці с. Назаренкове (стара назва - Чортовець) Городенківського району Івано-Франківської області, в урочищі Чолівська Гора. Пункт знаходиться у кар'єрі, на правому схилі долини р. Загреблі, на рівні 40 м над її руслом, долина якої глибоко врізана у плато із гіпсів і вапняків тортону. Утвір згадується ще у зводі А. Грушецького [Gruszecki, 1878, s.341]. У 1976 році об'єкт був досліджений О.М. Адаменком, Д.О. Прунько і П.І. Арсеничем [Адаменко, 1976, с.5]. Згідно опису О.М. Адаменка, на пам'ятці відзначені такі відклади (рис.9):

- 0 - 20 см - Сучасний ґрунт чорноземного типу (1).

- 20 - 40 см - Щебнисто-глибові відклади із суглинним заповнювачем (2).

- 40 - 140 см - Щебнисто-глинисті відклади із масовим скупченням кісток великих ссавців, які складають не менше 60-70% породи. Кістки поганої збереженості, крихкі, руйнуються при спробах їх вилучення із відкладів (3).

- 40 - 80 см - Суглинки стрічково-шаруваті, світло-бурі та сірі, щільні, з уламками кісток ссавців. У нижній частині відкладів виявлені сліди опалу (вогнище стародавньої людини) і декілька кам'яних артефактів, у тому числі скребки із інтенсивно патинізованого кременю (4).

- 80 - 90 см - Суглинки сірі до темно-сірих, земляні-ґрунтові відклади (5).

- 90 - 160 см - Суглинки світло-бурі та сірі, що налягають на підлозі карстової лійки. Фіксуються під різним кутом до центру лійки, паралельно її схилам (6).

Культурний шар, представлений кам'яними виробами, кістками тварин і вуглистими шаром (залишки вогнища), найбільш виразно фіксується

у третьому та четвертому літологічних горизонтах перетину східної стінки відслонення у порожнині (рис.9). Згідно до визначення частини остеологічних матеріалів Л.І. Алексеевою, колекція представлена такими видами: *Bison priscaus* *Boj.*, *Canis lupus* *L.*, *Crocota spelaea* *Goldf.* Очевидно, фауністичні знахідки, залишки вогнища та крем'яні артефакти складають єдиний комплекс і належать до культурного шару поселення доби пізнього палеоліту з оріньякоїдними рисами.

6. Печера Одаїв XI. Порожнина знаходиться за 2,5 км на північний захід від с. Одаїв Тлумецького району Івано-Франківської області, за 0,5 км на північ від хутора Думка, в урочищі Думчина Долина. Ця вузька коридорного типу печера, шириною 0,8-1,5 м, була обстежена О.М. Адаменком у 1976 році. У 1992-1993 роках у ній проведено шурфування Прикарпатською експедицією ІСН АН України та ІУ НАН України. Шурф №1 був закладений на відстані 52 м від входу, а шурф №2 - при вході у печеру (рис.10, А). Найбільш важливі результати отримані у шурфі №1, де скельне дно зафіксоване на глибині 230 см від поверхні. Від нульової точки північно-західна стінка шурфу представлена такими відкладами (рис.10, Б):

- 250 (286) - 330 (320) см - Гумусований горизонт із великими та дрібними уламками гіпсоангідритових конкрецій. Є окремі окатані кам'яні гальки, розмірами до 5 x 12 см. У відкладах фіксуються крем'яні артефакти (1).

- 330 (320) - 390 (410) см - Дрібнозерниста коричнево-жовта глина із значним умістом кам'яних уламків і жовен. Серед них фіксуються гальки видовженої і округлої форми. У напластунках виявлені численні крем'яні артефакти, кістки тварин, мушля молюска (2).

- 390 (410) - 480 (470) см - Дрібнозерниста глина. Колір відкладів досить одноманітний, з невеликими напівтонами від коричнево-червоного до світло-жовтого. Як і в попередніх нашаруваннях, тут відзначається значна насиченість уламками та гальками майже виключно із гіпсоангідритових порід. Частина із них - інтенсивно окатана, інші - з гострими гранями. Фіксуються крем'яні артефакти, кількість яких близька до знайдених у попередніх горизонтах. Досягнуте скельне дно (3).

Комплекс основних знахідок із шурфів представлений виробами із типового, очевидно, місцевого, кременю. Більшість артефактів без помітної патини. Переважає поверхня попелястого кольору, причому, покриті нею лише окремі ділянки предметів. Частина кременів має жовнову кірку. Твердість артефактів за шкалою Мооса - 6,5 - 7 одиниць. Усього виявлено 54 кре-

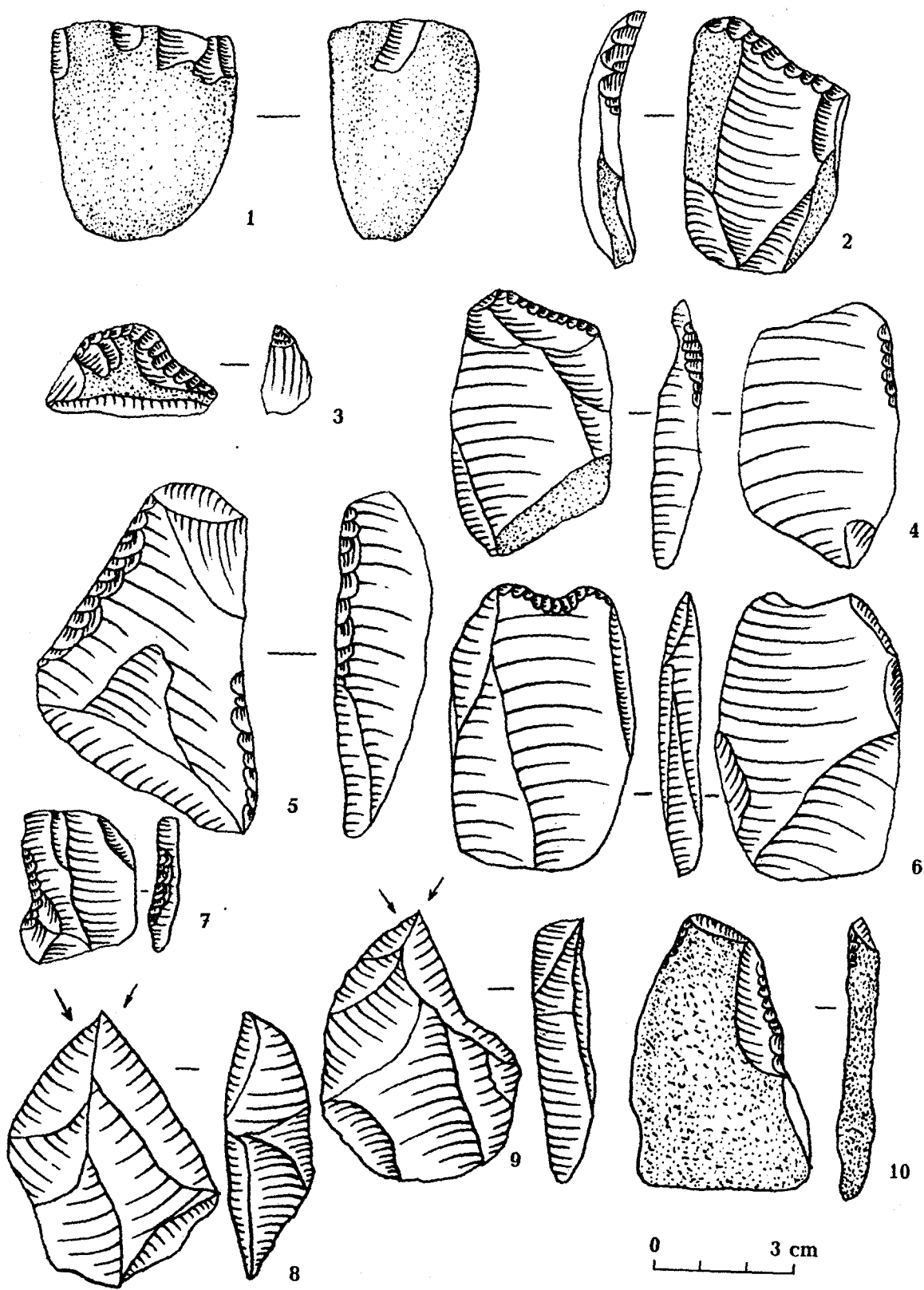

Рис. 11. Печера Одаїв XI (Думка). Кам'яні вироби доби пізнього палеоліту.

Fig. 11. Cave Odayiv XI (Dumka): Upper Paleolithic tools.

м'яних артефакта, у тому числі - нуклеуси, відщепи, пластинчаті сколи, знаряддя і відходи. Із знарядь наявні скребки, ножі, різці, інші вироби (рис. 11). Масивність предметів, особливості ретуші, а до певної міри і типологія знарядь характерні для пізнього палеоліту з оріньякоподібними рисами. Не протирічають цьому і кістки північного оленя (*Rangifer tarandus*), за визначенням К.А. Татарінова, які зафіксовані у тих же відкладах, що й основна маса крем'яних артефактів.

ПАМ'ЯТКИ ДОБИ МЕЗОЛІТУ

Важливі дані отримані й про населення заходу України у добу мезоліту.

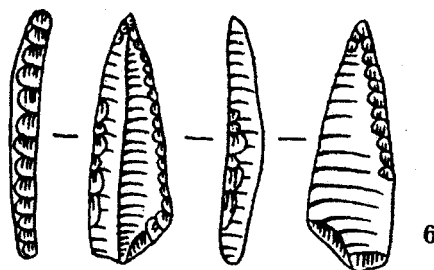
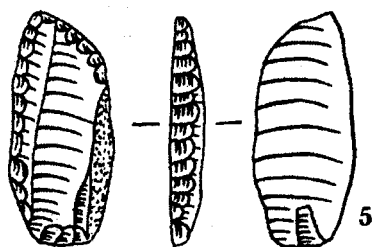
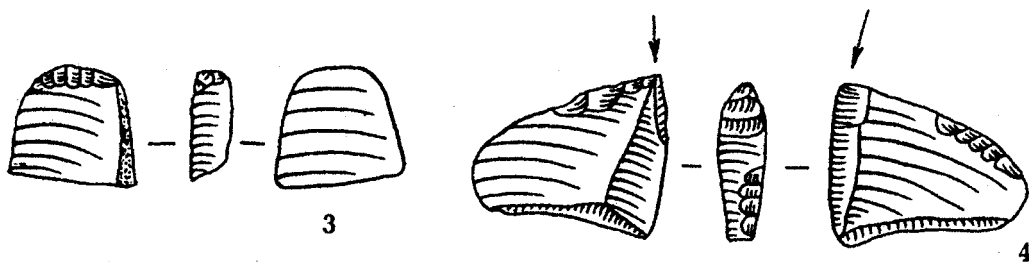
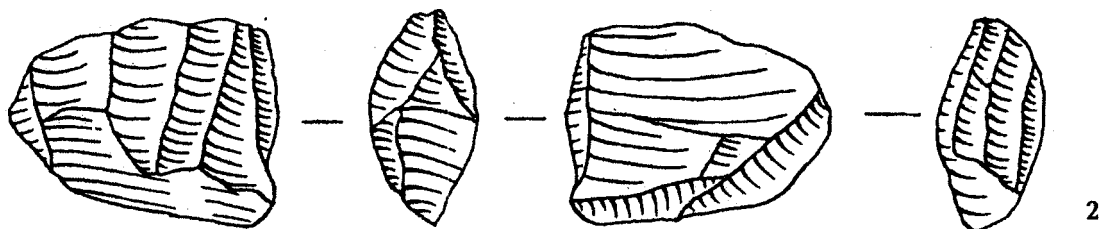
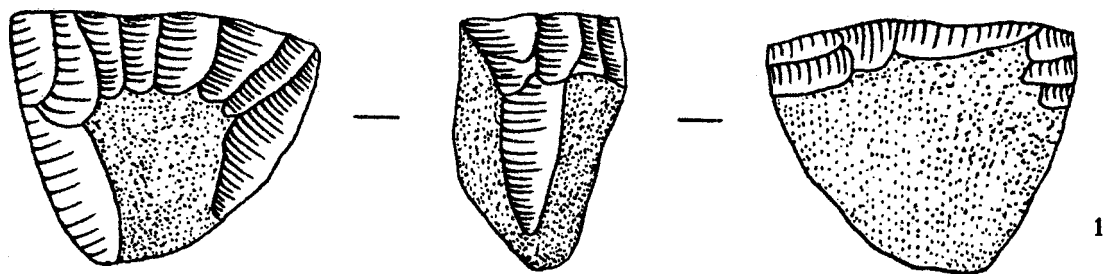
Пам'ятки цього часу в печерах України, крім Криму та Приазов'я, практично поки невідомі. Завдяки сприятливим природним умовам людина заселяла у цей час і даний регіон. Тут з мезолітом синхронізується IX - IV тисячоліття до нашої ери [Мацкевой, 1991]. Очевидно, різноманітні ресурси, відповідна екологічна ніша, інші показники задовольняли мезолітичне населення і, зокрема, дозволяли підтримувати відповідний харчовий баланс, що помічено й у більшості регіонів [Столяр, 1993, с.14-17]. Відзначимо основні мезолітичні печерні об'єкти.

1. Навіс Львів VII. Дане поселення зафіксоване у другому літологічному горизонті пам'ятки. Напластування представлені достатньо однорідними легкими супісками, темнуватими сірими, але більш світлішими за відклади попереднього та наступного шарів. У верхній частині горизонту ще зустрічаються коріння дерев, кущів і маловиразні ходи землерийкових тварин. Є велика кількість щербинки й жорстви світлого пісковика, а також окремі його брили. У нижній частині шару, на контакті із третім літологічним пластом наявні крем'яні вироби та остеологічні рештки. Потужність шару, який концентрується від 60-80 до 140-160 см від поверхні, - від 35 до 60 см. Такі відклади без помітних культурних чи літологічних прошарків прийнято називати підгрунтям В. Усього тут виявлено близько 1000 остеологічних одиниць, із яких К.А. Татаріновим визначено (табл. I) лише частину кісток із робіт 1994 року: олень благородний (*Cervus elaphus* L.) - 8/1, олень північний (*Rangifer tarandus* L.) - 33/1, лисиця звичайна (*Vulpes vulpes* L.) - 3/1, борсук (*Meles meles* L.) - 6/1, куниця кам'яна (*Martes foina* Erx L.) - 1/1, сліпак білозубий (*Mesospalax leucodon* Nord.) - 9/2, хом'як звичайний (*Cricetus cricetus* L.) - 32/2, полівка водяна (*Arvicola terrestris* L.) - 60/2, кріт (*Talpa europaea* L.) - 1/1, чирок-тріскунок (*Anas guerguedula* L.) - 14/2, крижень (*Anas platyrhynchos* L.) - 6/1. Ос-

теологічні рештки свідчать, що здобиччю поселенців навісу були як середні, так і малі за розмірами тварини. Крім поживного м'яса, очевидно, використовувались шкури та кістки. У цих же відкладах простежені черепашки молюсків гелікс (*Helix*) і уніо (*Unio*). Згідно етнографічних даних, м'ясо молюсків було певним додатком до їжі.

Із кам'яних артефактів із культурного шару поселення наявні жовно, 6 гальок, 2 нуклеуса, 3 відщепи, 8 пластинчатих сколів, по 4 знаряддя і відхода кам'яного виробництва. Серед нуклеусів відзначимо призматичний пропорційний дволощинний сплюснений (рис. 12, 2) і пірамідально-конусоподібний (рис. 12, 1). Із заготовок помітно домінування пластинчатих сколів (пластина, шість уламків пластин і одна мікропластинка). Окремої уваги заслуговують знаряддя: скребок кінцевий півокруглий (рис. 12, 3), різець бічний (рис. 12, 4), різчик бічний із підправкою (рис. 12, 5) та вістря симетричне двостороннє (рис. 12, 6). Такий набір артефактів типовий для мезолітичних пам'ятників регіону і суміжних територій. Не протирічить цьому й абсолютна дата за 14-С по кістках оленя із даного культурного шару: Ки-5413, - 8500 + 70 років від наших днів. У цілому, типологічні показники кам'яних артефактів, остеологічні рештки, стратиграфічні спостереження та абсолютна дата дозволяють віднести комплекс до мезолітичної культури Незвисько-Оселівка, зокрема, пам'яток типу Незвисько IX - Атаки VI [Мацкевой, 1991, с.70-71].

2. Навіс Львів VIII. Пункт знаходиться за 75 м на північний захід від навісу Львів VII, на східній околиці м. Львова, в урочищі Чатова (Чортова) Скеля, у центральній частині найбільшого тут кам'яного останця. У 1994-1998 роках пам'ятка досліджувалась Львівською обласною експедицією ІУ НАН України. Тут на п'ятій терасі, на висоті 75 м від рівня р. Полтви, впритул до середини західної стінки північно-східної частини головного вапнякового останця (найбільшого), закладено шурф 1 x 2 м. На цьому місці знаходяться залишки навісу, хоча не виключена наявність у давні часи грота або печери, що були зруйновані. При розкритті відкладів у шурфі було зафіксовано пошкоджений культурний шар у напластуваннях, які близькі до підгрунтя В. Скельне дно досягнуте на глибині 90-110 см від сучасної поверхні. Крім кам'яних виробів, виявлених при шурфуванні (пластина і два відходи крем'яного виробництва), на площі 25 x 50 м, у циркоподібній частині кам'яного останця зібраний підйомний матеріал, що складається із уламка призматичного нуклеуса, пластинки, двох уламків пластинок, мікропластин-

0 3 cm

Рис. 12. Навіс Львів VII. Кам'яні вироби доби мезоліту.

Fig. 12. Shelter Lviv VII. Mesolithic tools.

ки, скобеля, а також трьох відщепів. Не виключено, що до цього ж комплексу належить і два кавалка скам'янілої деревини і декілька кісток тварин, виявлених під час шурфовки. Пам'ятка на основі, перш за все, типолого-статистичного аналізу знахідок, умовно віднесена до мезолітичної культури Незвисько-Оселівка, зокрема групи пам'яток типу Лука II - Кам'яниця II [Мацкевой, 1991, с.71-75].

3. Навіс Прийма I. Поселення доби мезоліту відзначено у другому (верхньому) навісі печерно-скельного ансамблю Прийма I. Пам'ятка залягає досить компактно на глибині майже виключно від 230 до 270 см від нульової точки (репера), на площі близько 80 кв.м, у сірувато-жовтому супіску, що близький до горизонту ґрунту В. Основні крем'яні артефакти, остеологічні рештки, інші компоненти культурного шару фіксуються у центральній частині навісу, однак їх уже дещо більше, ніж у палеолітичному шарі, виявлено і на площадці та у східній частині порожини.

Серед знахідок переважають остеологічні рештки (табл.І). К.А. Татариним визначено: олень північний (*Rangifer tarandus* L.) - 119/4, олень благородний (*Cervus elaphus* L.) - 4/1, кінь (*Equus equus* Pidor.) - 32/2, ведмідь бурий (*Ursus arctos* L.) - 23/1, зубр первісний (*Bison priscus* Вој.) - 5/1, лисиця звичайна (*Vulpes vulpes* L.) - 1/1, борсук (*Meles meles* L.) - 24/1, бобак степовий (*Marmota bobak* Mul.) - 8/2, гуска (*Anser* sp.) - 3/1, куріпка біла (*Lagopus lagopus* L.) - 6/2, хом'як звичайний (*Cricetus cricetus* L.) - 1/1. Аналіз фауністичних решток дозволяє стверджувати, що кількість видів тварин у мезолітичному шарі поселення Прийма I у багато разів менша у порівнянні з пізньопалеолітичним шаром цієї ж пам'ятки. Здобиччю людини уже стають тварини значно меншої ваги і, відповідно, з меншим виходом поживного м'яса, хутра, кісток тощо. Із кістяних знарядь відзначено типове лощило та вістря-проколка (два екземпляра).

Комплекс кам'яних виробів представлений у Приймі I типовими для мезоліту формами (33 екземпляра). Відзначимо нуклеуси зрізано-пірамідальний одноплощинний зі скісною ударною площиною (рис.13, 1) і призматичний пропорційний, відщепи (6), пластинчаті сколи (9, із них 5 цілих). Наявні також знаряддя із вторинною обробкою (11) і відходи (5 екземплярів). Серед знарядь - скребки (рис.13, 2-3), ножі (рис.13, 7-9), скобель (рис.13, 4) і фрагмент трапецієподібного мікроліта (рис.13, 10). У цілому, такий асортимент артефактів характерний для пам'яток, на яких обробка кам'яних предметів не проводилась. Очевидно, на поселення уже були принесені переважно виготовлені в іншому місці за-

готівки та знаряддя. Про це свідчить найбільший тут за кількістю клас знарядь, які складають третину усіх кам'яних артефактів. Зазначимо, що більшість пластинчатих сколів зламани й могли уживатись і без вторинної обробки. Таке припущення про кам'яне виробництво підкріплює також відносно незначний відсоток відходів і повна відсутність кам'яної сировини. Загалом, номенклатурний складаних кам'яних виробів характерний для пам'яток, переважно пов'язаних із обробкою продуктів мисливської діяльності. Це підтверджує і відносно значна для мезолітичного часу кількість кісток тварин.

Комплексний аналіз залишків матеріальної культури, фауністичних решток, результатів спорово-пилкового аналізу і стратиграфічних спостережень дозволяють синхронізувати поселення цього часу із передбореальним - початком бореального часу. Загалом, поселення Прийма I типове для мезолітичного часу і віднесене до культури Незвисько-Оселівка, зокрема пам'яток типу Незвисько XII - Оселівка I [Мацкевой, 1991, с.52-75; Мацкевий, 1993а, с.50-58]. На суміжних територіях аналогами даної пам'ятки є поселення так званого чеського карсту, що розташовані переважно на захід від Праги, зокрема, Гостим і Радотин [Vencl, 1970, s.643-657]. Втім, за віком, ці пам'ятки, очевидно, дещо молодші, ніж поселення у Приймі I. Близькі на даних пунктах такі вироби як нуклеуси, ножі та скребки.

4. Грот Прийма VII. У 1993 році поряд із Приймою I відкрито й печерний комплекс у порожині Прийма VII. Пам'ятка розташована за 0,75 км на південний захід від с.Прийми, в урочищі Німечка, на рівні 18 м над тальвегом балки (рис.14). На кордоні зависання стелі гроту було закладено шурф 2 x 3 м. Скельне дно, що фіксується майже горизонтально, досягнуте при шурфовці на глибині від 300 до 310 см від нульової точки (рис.14, Б). Культурний шар, перекритий чорноземом і піском, простежений на глибині від 180-220 до 280-300 см. Серед знахідок переважають остеологічні рештки. К.А. Татариним визначені: козуля європейська (*Capreolus capreolus* L.) - 444/19, олень благородний (*Cervus elaphus* L.) - 447/60, свиня дика (*Sus scrofa* L.) - 95/2, рись (*Felis lunx* L.) - 1/1, норка європейська (*Lutreola lutreola* L.) - 11/1, хом'як звичайний (*Cricetus cricetus* L.) - 91/6, дрізд (*Turdus* sp.) - 3/3, квакша (*Hyla arborea* L.) - 1/1, костогриз (*Coccothraustes coccothraustes* L.) - 6/1, полівка водяна (*Arvicola terrestris* L.) - 41/1, сова сіра (*Strix aluco* L.) - 3/1, черепаха болотна (*Emys orbicularis* L.) - 3/1, а також яструб (*Accipiter* sp.) - 2/1. Відзначимо надзвичайно

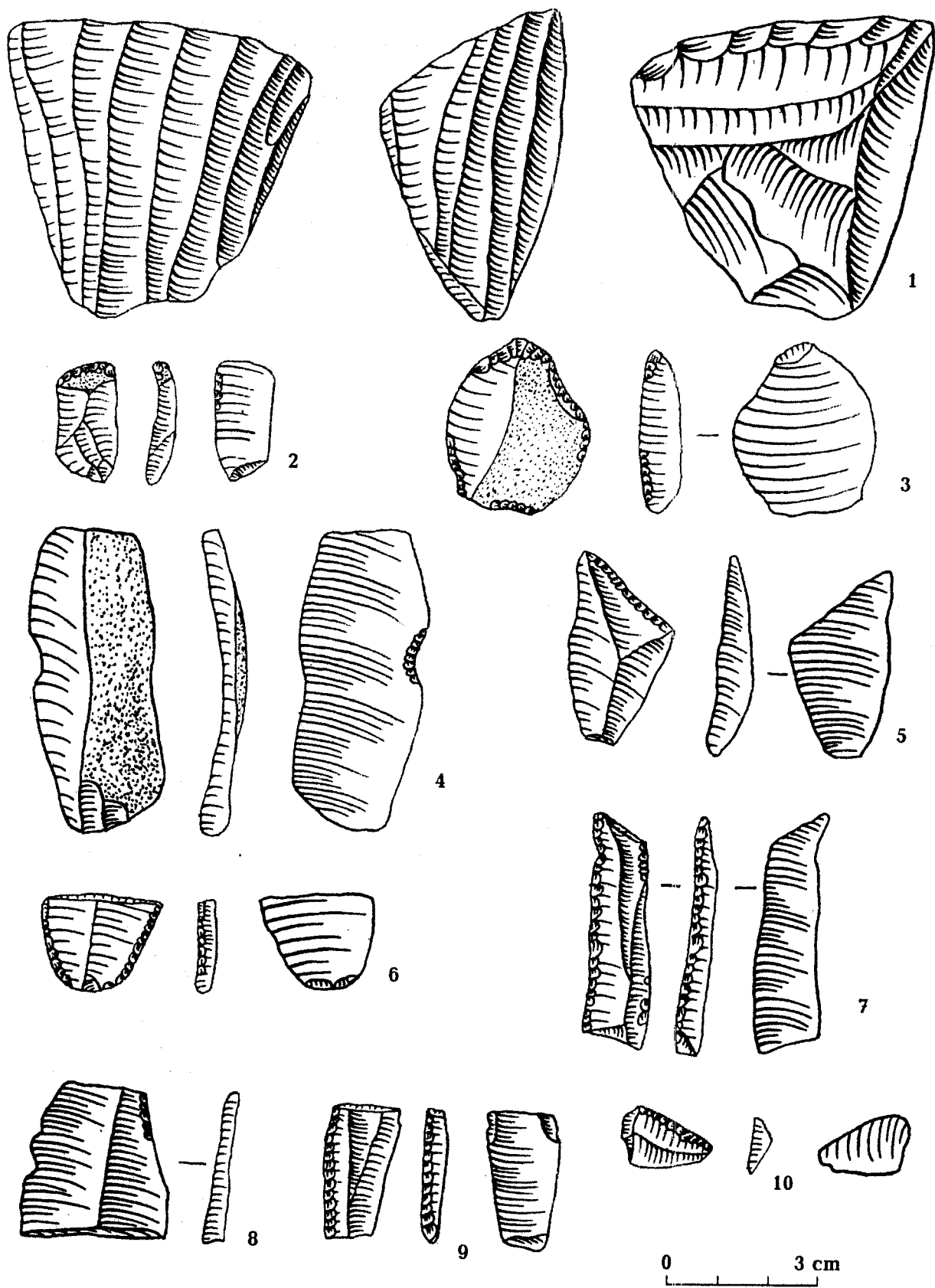

Рис.13. Навіс Прийма I. Кам'яні вироби доби мезоліту.

Fig. 13. Shelter Priyma I. Mezolithic tools.

високий процент оброблених рогів, лопаток та епіфізів оленя і козулі, що нараховують 301 екземпляр (рис.15). Виявлено, крім того, цільну сокиру із руків'ям, що виготовлена із рогу оленя (рис.15, 18). Типологічно вона майже ідентична мисливському бойовому знаряддю із Штельмора (Німеччина), яке віднесене до більш раннього часу [Kehnscherper, 1990, s.67]. Відзначимо й значну кількість човникоподібних, ножеподібних і скреблоподібних кістяних виробів, а також таких, що нагадують за формою мініатюрні топірці. Вони виготовлені із "крил" лопаток і рогів оленів та козуль. Це лошила для загладжування шкір тварин після менздріння, відокремлення із них м'яса, жиру тощо. Саме після таких операцій шкіра могла використовуватись для пошиття одягу. На думку К.А. Татаринова і Г.Й. Горинь, деякі із лошил за формою нагадують шевські колодки. Відзначимо й кістяні ножі типу пекулів, якими ще й дотепер обробляють шкіри північних оленів і тюленів. Крім того, виявлені й дві ножеподібні крем'яні пластини без ретуші, а третя - з інтенсивним залощенням на кінці. Знахідки справляють враження залишків майстерні по виробництву кістяних знарядь для обробки шкір (прояви палеочинбарства). За аналізом кісток по методу 14-С, тут отримано дві абсолютні дати: Ки-4533, - 6090 + 40 і Ки-4534, - 7020 + 30 років від наших днів. Найбільш ймовірне віднесення матеріалів шурфовки до доби мезоліту, хоча не виключений неоліт і навіть енеолітичний час. На користь мезолітичного віку свідчить відсутність кераміки, свійських видів тварин і, до певної міри, типологія крем'яних виробів. Втім, невелика площа, що розкрита шурфуванням, не обов'язково може репрезентувати типолого-статистичні показники усєї пам'ятки.

Таким чином, поки не до кінця остаточною може бути як часова, так і етнокультурна прив'язка комплексу із Прийми VII. Абсолютні дати свідчать про час, коли на даній території фіксуються як мезолітичні, так і нео-енеолітичні спільноти. Таке паралельне співіснування простежене на суміжних областях уже з доби палеоліту [Григорьев, 1992, с.185-187]. Труднощі виникають і при пошуках аналогів даному комплексу. Подібні кістяні вироби відомі з багатьох пам'яток від палеоліту і, практично, до доби середньовіччя включно, але фіксуються лише у поодиноких екземплярах. Дещо близькі артефакти у досить значній кількості простежені на території Польщі, але на пам'ятці доби бронзи [Prace i Materialy, 1984, s.43-270].

5. Печера Нігин I. Пам'ятка розташована за 1,2 км на південний захід від с.Нігин Кам'янець-Подільського району Хмельницької області, в

урочищі Скеля. Утвір згадується ще у монографії Г. Жончинського [Rzaczynski, 1745, s.29]. Порожня була у 1940 році обстежена С.М. Бібіковим, а в 1992 році - А.Г. Мацкевим. Печерно-скельний вапняковий ансамбль представлений гротом і подальшою печерою, довжиною понад 10 м. Утвір обернутий на схід, знаходиться на рівні близько 20 м від урізу р.Смотрича, на його лівому березі. С.М. Бібіковим при шурфовці на глибині 65 см, у суглинках була виявлена крем'яна трапеція, а також кістки тварин. У 1992 році зібрано підйомний матеріал на схилі перед порожниною. Серед знахідок - типовий для мезоліту кінцевий скребок на пластинчатому відщепі, пластинчаті сколи, відщепи і відходи. Пункт умовно віднесений до культури Кам'яниця-Мшана, зокрема до групи пам'яток типу Мшана X [Копорлја, Маскевуј, 1996, а.319-322].

6. Грот Блаженний Камінь (Манява I). Знаходиться за 1 км на південь від с.Манява Богородчанського району Івано-Франківської області, в урочищі Скит Манявський. Пункт, що згадується Ю. Целевичем [Целевич, 1887], був обстежений у 1977 і 1979 роках Прикарпатською експедицією ІСНАН УРСР. Поселення розташоване на правому березі р.Батерс, що впадає у р.Бистрицю-Солотвинську. Утвір знаходиться на висоті 60 м від урізу ріки, при автономному водопостачанні із потічка, який протікає зліва від входу в грот. На кордоні зависання стелі порожнини і площадки перед нею був закладений шурф 1 x 3 м, який не дав ознак культурного шару. Із окремих крем'яних артефактів, знайдених на площі 25 x 50 см в утворі і на площадці перед ним, слід зазначити три відщепи, ніж на пластинці із пригострюючою ретушшю і 8 відходів. Очевидно, значну кількість відкладів, у яких знаходився мезолітичний шар, було вилучено для збільшення площі гроту в XVI - XVII століттях, про що повідомляє Ю. Целевич. Пункт віднесений до мезолітичної культури Незвисько-Оселівка, зокрема, пам'ятку типу Лука II - Кам'яниця II [Мацкевой, 1991, с.71-75].

7. Навіс Підгородці IV. Пам'ятка розташована за 2 км на північ від с.Підгородці Сколівського району Львівської області, в урочищі Соколе. Порожня була відкрита і прошурфована у 1998 році Львівською обласною експедицією Інституту українознавства НАН України [Мацкевий, 1998а]. Пункт знаходиться на правому березі р.Соколівки, на висоті близько 15 м від рівня водойми. Тут було закладено 3 шурфа, загальною площею 6 кв. м, у межах зависання стелі каменю Паровоз. У шурфах N1 і 2, на глибині 40 і 65 см від поверхні, у відкладах, близь-

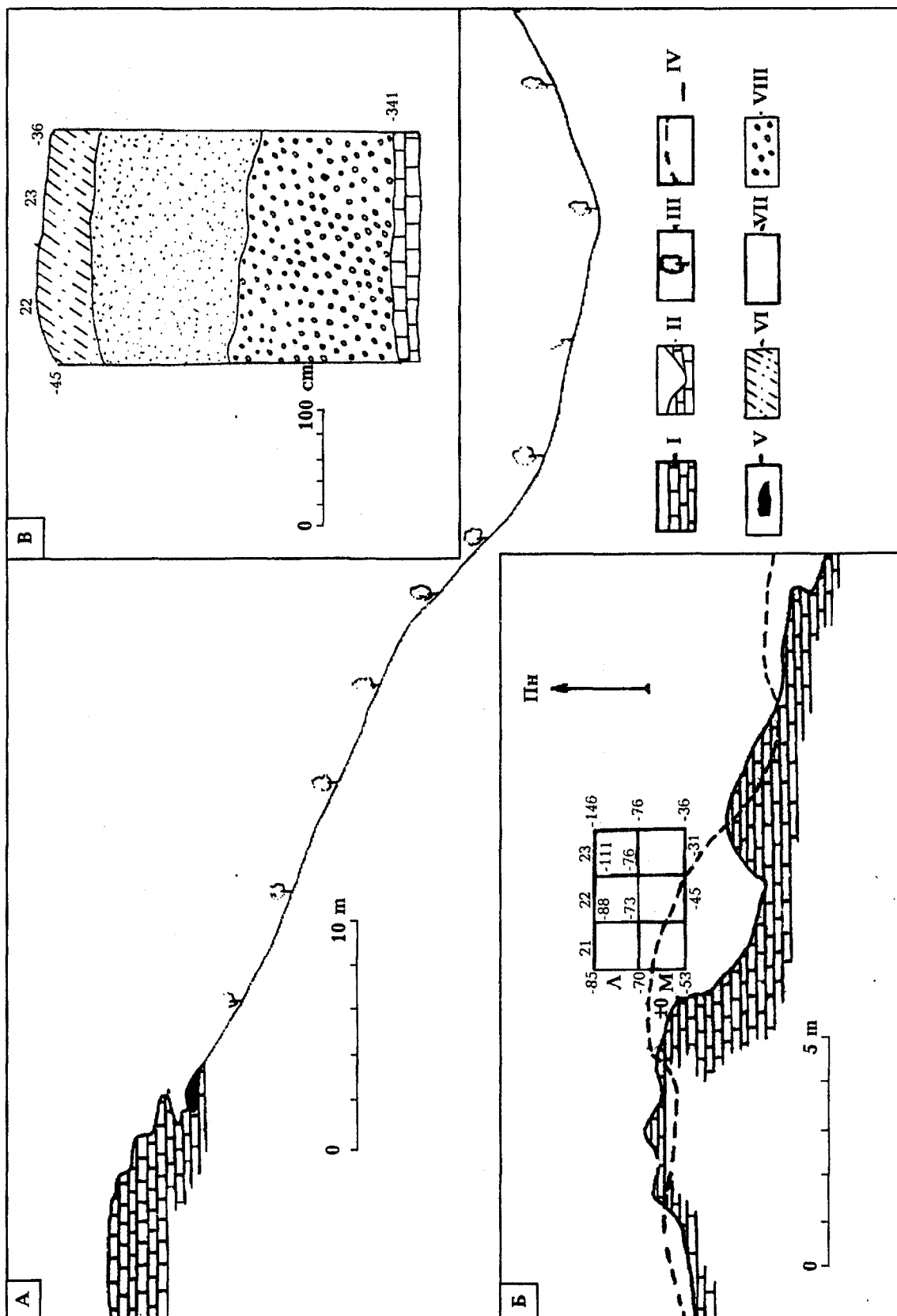

Рис. 14. Грот Прийма VII: А - перетин напластувань за лініями 20 і 21 з півдня на північ; Б - стратиграфічна колонка південної стінки квадратів М-22 і М-23; І - скельні відклади; ІІ - порожнини у скелях; ІІІ - дерева; ІV - кордон зависання скельної порожнини; V - шурф (у перетині); VI - чорнозем; VII - суцільний коричневий горизонт; VIII - похований чорнозем.

Fig. 14. Shelter Priyma VII. Cross-section of the site.

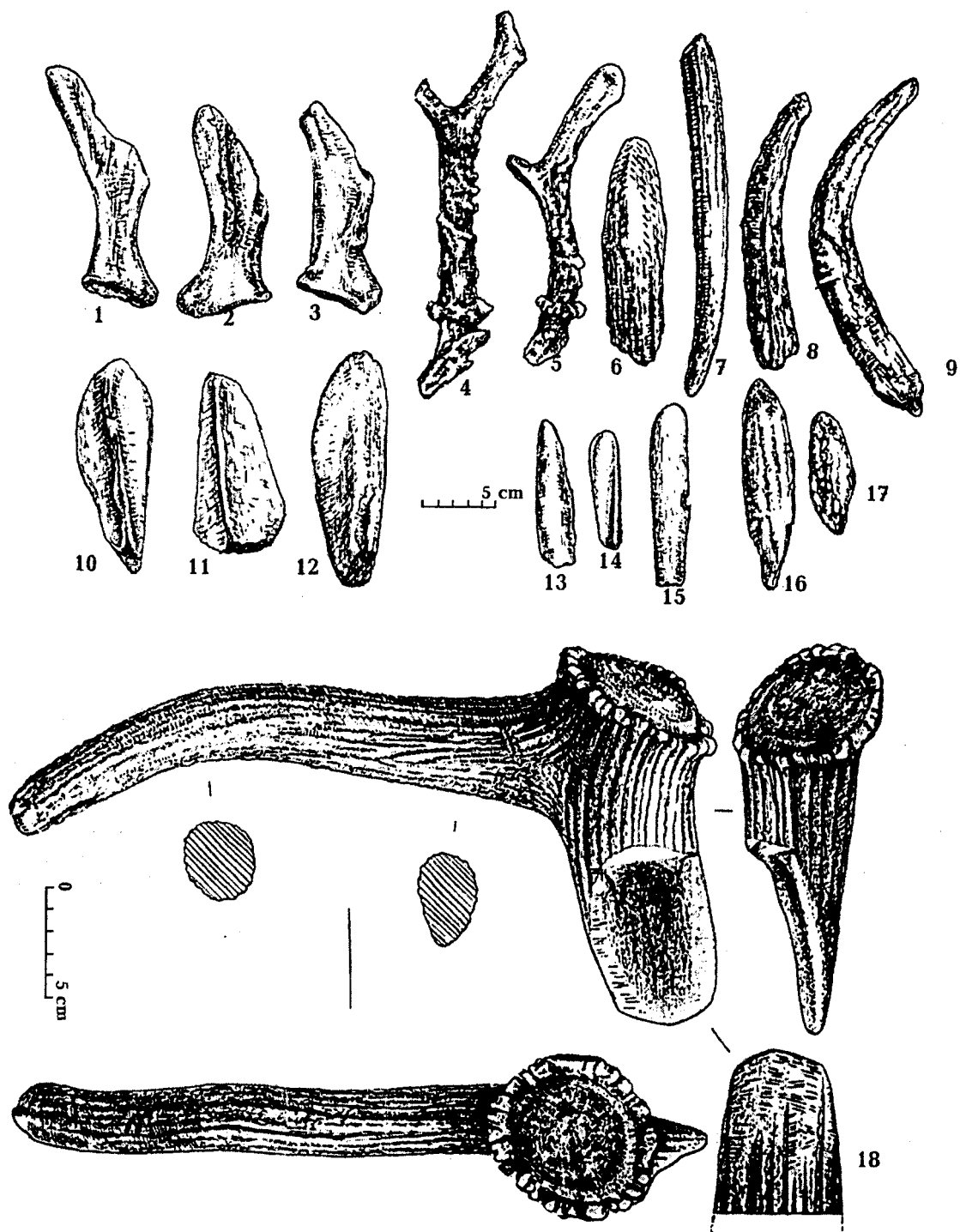

Рис.15. Грот Прийма VII. Кістяні вироби.

Fig.15. Shelter Priyma VII: Bone implements.

ких підґрунтя В, зафіксовано крем'яний ніж і відщеп. Ніж має розміри 1,2 x 2 см і оброблений типовою дрібнофасетковою ретушшою по одному краю. Типологічно таке знаряддя найбільш характерне для доби мезоліту. Можливо, до цього ж часу відноситься крем'яний відщеп і уламок трубочатої кістки. Пам'ятка попередньо віднесена до доби мезоліту.

8. Грот Баламутівка I. Розташований на північний захід від с. Баламутівка Заставнівського району Чернівецької області. У 1951 і 1968 роках пам'ятка була обстежена Дністровською експедицією АН УРСР [Черниш, 1975, с. 124-125], а в 1966 році цей пункт вивчав О.О. Формозов [Формозов, 1969, с. 143]. На стінах і на стелі даного утвору були зафіксовані зображення антропоморфного і лінійно-геометричного характеру. О.П. Черниш датує рисунки добою мезоліту і вважає, що висновки О.О. Формозова, який не признає їх пам'яткою первісної доби, не є аргументовані. У 1992 році Прикарпатською експедицією Інституту суспільних наук АН України зображення у порожнині практично відзначені вже не були, що може бути результатом неодноразової руйнації стелі та стін утвору [Мацкевий, 1993, с. 18-19]. Час показав, що в інтерпретації рисунків у порожнині був, очевидно, правий О.О. Формозов. Утвір, пов'язаний із гіпсами - породою, що руйнується дуже швидко, і на сьогодні стіни і стеля повністю обвалились і не мають жодних зображень. Аналогічна картина простежується на сотнях подібних суміжних об'єктах, про що повідомляв ще Ю. Полянський та багато інших спеціалістів [Дублянський, Ломаев, 1980]. Практично виключено, щоб руйнація даного грота пішла прискореними темпами лише зараз, а до цього стіни і стеля зберігали той же вигляд, що і в мезоліті. Усі рисунки виконані деревним вугіллям, що довго не зберігаються. Шар же вапнякового нариву, що покривав деякі із них, як відомо, створюється, як правило, на протязі вкрай короткого часу. Зображення дрібні, безпорадні, більш усього схожі на рисунки дітей і досі не мають аналогів у первісному мистецтві.

ОСНОВНІ ПІДСУМКИ

Таким чином, у печерних утворах уже виявлено певну кількість першоджерел по давньому заселенню регіону. Щоправда, дані пам'ятки, незважаючи на кращу збереженість, ніж синхронні об'єкти під відкритим небом, не дали таких давніх пунктів, як наприклад, поселення Королеве у Закарпатті [Adamenko et Gladiline, 1989, p. 689-712]. До муст'є віднесений мисливський табір у гроті Прийма I (46-45 тис. років BP). Для пізнього палеоліту - це комплекс із гра-

ветськими рисами із навісу Прийма I (14-13 тис. років BP), а пам'ятки із орін'якськими рисами - в навісі Львів VII (3 культурних шарів, датованих 27, 14 і 12 тис. років BP), а також у печерах Молочний Камінь (25 тис. років BP), Назаренкове I (Чортовець) і Одаїв XI (Думка). Мезолітичні пам'ятки фіксуються в навісах Прийма I, Львів VII (8,5 тис. років BP), Львів VIII, Підгородці IV, гротах Прийма VII і Манява I (Блаженний Камінь), печері Нігин, а в печері Баламутівка I - можливо, пам'ятка мистецтва. Більшість із них, очевидно, відносяться до мезолітичної культури Незвисько-Оселівка. Ці пам'ятки підтверджують думку про перспективність пошуку печерних об'єктів, заселених людиною, поряд із Гірсько-Кримським районом, у Гірсько-Карпатському й Придністровському [Дублянський, Шутов, 1968, с. 166].

Судячи із відомих уже першоджерел, і перш за все, печерних об'єктів, у межах регіону люди вели так зване напівпечерне життя, бо основні печерно-скельні порожнини із слідами палеоліту і мезоліту тут невеликі (до 5 x 10 м).

Аналогічне явище відзначене, наприклад, і на суміжній території Польщі [Мадейська, 1996, с. 37]. Вони широко відкриті і світлі. Значна частина культурного шару відзначена на площадках (майданчиках) перед ними. Очевидно, як і в Криму, і на Кавказі перед входом у такий утвір споруджувались загати, що захищали давніх поселенців від несприятливих природних явищ [Бонч-Осмоловский, 1940; Любин, 1977]. Ймовірно, що частіше такі об'єкти використовувались у негоду, для ночівлі, а основна виробнича та господарська діяльність людей проходила на площадках (майданчиках) перед порожнинами. Склад фауністичних решток, типолого-статистичні показники кам'яних виробів, інші ознаки свідчать про те, що печери тут заселялись переважно зимою. У теплу пору року людські гурти переходили на поселення під відкритим небом, що розташовані частіше на берегах річок, озер, інших водотоків. Аналогічне явище простежене із найдавніших часів практично на всіх континентах [Сергин, 1992, с. 48-52; Щепинский, 1992, с. 52-57; Коен, 1995, с. 125-131].

Сучасна господарсько-будівельна діяльність, виробничі, технічні, інші потреби привели до знищення багатьох печерно-скельних об'єктів або вилучення із них давніх напластувань. Тому особливо перспективними можуть бути дослідження похованих порожнин типу грота Прийма I, де матеріальні рештки (культурний шар) перекриті ґрунтовими завалами, зсувами тощо. Такі пам'ятки дали на інших територіях уже значну кількість нової інформації [Формозов, 1959, с. 143-159].

Комплексні та міждисциплінарні дослідження печено-скельних порожнин заходу України дають досить багатогранну інформацію, що дозволяє робити принципово нові висновки про минуле регіону. У таких закритих комплексах краще зберігаються як компоненти матеріальної і духовної культури, так і елементи природного середовища, зокрема, екосистем. Характерно, що майже всі поселення у печерах регіону з пам'ятками палеоліту і мезоліту розташовані у районі урвищ і площадок перед ними. Це може бути пов'язано із загонним полюванням, особливо на стадних тварин. Відзначимо і наявність у безпосередній близькості від поселень так званих важких ресурсів (вода, деревина, кам'яна сировина), що мало неабияке значення. Очевидно, наявність таких потужних водних артерій як Дністер і його численні притоки, ландшафтна структура, відносно багатий рослинний і тваринний світ сприяли розвитку не тільки мисливства, але й рибальства і збиральництва. Вірогідно, тут, як і повсюдно [Столяр, 1993, с.14-17; Kozłowski, Machnik, 1996, s.26], важливою була добра адаптація у певних екологічних зонах (нішах).

ЛІТЕРАТУРА

1. Адаменко О.М. 4.2.3.12. Чортовець. Обнажение 507. // Мацкевой Л.Г. Звіт про роботи у Львівській, Закарпатській та Івано-Франківській областях у 1976 році. Архів і фонди ІУ НАН України та НА ІА НАН України. Київ-Львів, 1976 (1977), с.6-7.
2. Адаменко О.М., Гроздецкая Г.Д. Антропоген Закарпаття. Кишинев:Штиинца, 1987.
3. Александровский А.А., Мацкевой Л.Г. Почвенно-стратиграфические условия залегания мезолита запада Украины // Четвертичный период. Палеонтология и археология. Кишинев: Штиинца, 1989, с.218-224.
4. Александровський О.А., Мацкевой Л.Г. Дослідження Прикарпатської бюджетної експедиції // НМАПВ. Львів: Світ, 1991, с.7-9.
5. Аникович М.В. Верхний палеолит Центральной и Восточной Европы // АВ. СПб., 1992, с.188-191.
6. Артюх В. Нові печерні пам'ятки Середнього Подністров'я // СПІКСНУ. Львів, 1995, с.3-7.
7. Беяева Е.В. К вопросу о вариабельности хозяйственных типов мустьерских памятников // АА. Донецк, 1996. № 5, с.41-48.
8. Бибииков С.Н. Древние кремневые выработки на горе Белой в районе Каменец-Подольска // Материалы сессии, посвященной итогам археологических и этнографических исследований 1964 года в СССР. Баку, 1965, с.56-58.
9. Бибииков С.Н. Древние кремневые выработки в Среднем Поднестровье // Sbornik mezinarodniho muzea v Praze. Praha, 1966. Rada A-Historie. Svazek XX. Cis. 1-2. S.3-6.
10. Бонч-Осмоловский Г.А. Палеолит Крыма: Грот Киик-Коба. М.-Л.:Изд-во АН СССР, 1940. Вып.1.
11. Борисковский П.И. Обзор истории изучения палеолита Украины // Археология. К:Вид-во АН УРСР, 1947. Т.1.
12. Галицько-Волинський літопис // Літопис руський (перекл. з давньоруського Л.Є. Махновця). Відповідальний редактор О.В. Мишанич. К.: Дніпро, 1989, с.368-452.
13. Гладилін В.Н., Демьяненко А.В. Закарпатская палеолитическая экспедиция // АО 1973. М.: Наука, 1974, с.258-259.
14. Гладилін В.Н., Пашкевич Г.А. Палеогеография среднего и позднего юрме Закарпаття по данным исследований в пещере Молочный Камень // ПДУ. М: Наука, 1977, с.106-112.
15. Грибович Р.Т., Мацкевой Л.Г., Пелешин Г.А. и др. Археология Прикарпаття, Волыни и Закарпаття (каменный век). Киев: Наукова думка, 1987.
16. Григорьев Г.П. Неандерталец и его эпоха // АВ. СПб., 1992, с.185-187.
17. Груневег М. Опис Львова // Жовтень. Львів, 1980. № 10. С.109-114.
18. Грушевський М.С. Чи "Домажири" чи "Домажири"? // Записки НТШ. Львів, 1895. Т.5. Кн.1, с.1-2.
19. Гуменюк В.В. Деякі аспекти палеоекономіки на прикладі печерних комплексів Прикарпаття // СПІКСНУ. Львів, 1995, с.24-26.
20. Гуньовський І.М. Печери Поділля та проблеми археології краю // СПІКСНУ. Львів, 1995, с.22-24.
21. Даниленко В.М. Кам'яна могила. К: Наукова думка, 1986.
22. Демедюк М. До питання про стратиграфію відкладів печерних комплексів заходу України // СПІКСНУ. Львів, 1995, с.26-29.
23. Дублянський В.Н., Ломаев А.А. Карстові печери України. К.: Наукова думка, 1980.
24. Дублянський В.М., Шуттов Ю.І. Походження та гідрогеологічні особливості глибинних карстових порожнин Українських Карпат // Природні умови та природні ресурси Українських Карпат. К.: Наукова думка, 1968.
25. Залізник Л.Л. Фінальний палеоліт Лівобережної України // АА. Донецк, 1994. № 3, с.231-244.
26. Захарчук О. Деякі аспекти стратиграфії та оцінки геоморфологічних умов печерних комплексів Прийма II і Львів VII // Мацкевий Л.Г. Дослідження Львівської обласної експедиції ІУ НАН України у 1996 році. Архів і фонди

ІУ НАН України та НА ІА НАН України. Львів-Київ, 1996, с.59-64.

27. **Ісасевич Я.Д.** Найдавніший історичний опис Львова // Жовтень. Львів, 1980. № 10, с.105-108.

28. **Ковалюк Н.Н.** Результаты радиоуглеродного датирования археологических памятников Украины // Мацкевий Л.Г. Дослідження Прикарпатської експедиції у 1992 році. Архів і фонди ІУ НАН України та НА ІА НАН України. Львів-Київ, 1992 (1993). Рукопис. Додаток1, с1.

29. **Коен В.Ю.** О социальной функции территорий охотников-собирателей // АА. Донецк, 1995. № 4, с.125-131.

30. **Комар М.С.** Результаты спорово-пилкового анализа материалов з Прийма I // Мацкевой Л.Г. Звіт про роботи в Передкарпатті та на Поділлі в 1988 році. Архів і фонди ІУ НАН України та НА ІА НАН України. Львів-Київ, 1988 (1989). Рукопис. Додаток1, с.1-2.

31. **Кротова А.А.** Позднепалеолитические охотники на бизонов Северного Причерноморья // АА. Донецк, 1994. № 3, с.151-160.

32. **Леруа-Гуран А.** Религиозные верования палеолита (культ костей) // ДАС. Донецк, 1993, с.24-41.

33. **Любин В.П.** Мустьерские культуры Кавказа. Л.:Наука, 1977.

34. **Мадейська Т.** Природная среда во время развития палеолитических культур на территории Польши // АА. Донецк, 1996. № 5, с.33-40.

35. **Мацкевий Л.Г.** Обстеження печерних порожнин на стику Передкарпаття і Поділля // НМАПВ. Львів: Світ, 1991, с.66-68.

36. **Мацкевий Л.Г.** Дослідження в печерних утворах Придністров'я в 1991-1992 рр. //Тези доповідей дванадцятої Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. Вінниця, 1993, с.18-19.

37. **Мацкевий Л.** Дослідження в печерному комплексі Прийма I // SA. Lviv, 1993-а. №1. с.50-58.

38. **Мацкевий Л.Г.** Дослідження Прикарпатської експедиції в 1992 р // АДУ 1992. К., 1993-б, с.93-96.

39. **Мацкевий Л.Г.** Робота Львівської обласної експедиції Інституту суспільних наук у 1991 році // АДУ 1991. Луцьк:Надстир'я, 1993-в, с.64-66.

40. **Мацкевий Л.Г.** Ю. Целевич про печери Прикарпаття та перспективи їх досліджень // Історик, етнограф, педагог. Івано-Франківськ, 1993 г, с.24-26.

41. **Мацкевий Л.Г.** Печерні комплекси як джерело з історичного краєзнавства // Історичне краєзнавство і національне виховання. Львів, 1994, с.59-62.

42. **Мацкевий Л.** Роботи В.Б. Антоновича та перспективи археологічних досліджень печер-

них комплексів Придністров'я і суміжних територій // Академія пам'яті професора Володимира Антоновича. Київ, 1994-а, с.257-262.

43. **Мацкевий Л.Г.** Роботи Львівської обласної експедиції в 1994 році // АДЛ 1994. Львів, 1994-б, -с.8-10.

44. **Мацкевий Л.Г.** До питання про найдавніше заселення території сучасного Львова та його околиць // МДФПВ. Львів, 1995. Вип.6, с.47-59.

45. **Мацкевий Л.Г.** Дослідження 1993 року в Західному Поділлі // Матеріали ІХ-ої Подільської історико-краєзнавчої конференції. Кам'янець-Подільський, 1995-а, с.133-137.

46. **Мацкевий Л.Г.** Печерні пам'ятки заходу України - джерело матеріальної і духовної культури // СПІКСНУ. Львів, 1995-б, с.62-66.

47. **Мацкевий Л.Г.** Роботи Львівської обласної експедиції у 1995 році // АДЛ 1995. Львів, 1996, с.43-46.

48. **Мацкевий Л.Г.** Печери заходу України: дослідження, стан і деякі проблеми // ВБ. Львів, 1997. №1, с.71-79.

49. **Мацкевий Л.Г.** Питання найдавнішого заселення території міста Львова // ПІАУ. Харків, 1997-а, с.5-6.

50. **Мацкевий Л.** Питання найдавнішого заселення Миколаївщини // Миколаївщина. Львів, 1998. Т.І, с.8-38.

51. **Мацкевий Л.Г.** Роботи Львівської обласної експедиції у 1998 році. // Архів і фонди ІУ НАН України та НА ІУ НАН України. Львів-Київ, 1998-а.

52. **Мацкевий Л.Г., Гуньовський І.М.** Дослідження в печерних порожнинах Поділля // Тези доповідей десятої Вінницької обласної краєзнавчої конференції. Вінниця, 1991, с.8-9.

53. **Мацкевий Л.Г., Гуньовський І.М., Демедюк М.С.** Археологічні дослідження в печерах і навісах Поділля // Тези доповідей восьмої Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. Вінниця, 1989, с.6-7.

54. **Мацкевий Л.Г., Демедюк М.С.** Відкриття п'ятого ярусу печерного комплексу Прийма I // Наукові записки ЛІМ. Львів, 1994. Вип.ІІ-ІІІ, с.298-301.

55. **Мацкевой Л.Г.** Исследования памятников мезолита-неолита в западных областях Украины // АО 1979. М.: Наука, 1980, с.303-305.

56. **Мацкевой Л.Г.** Каменное сырье в мезолите запада Украины // Задачи советской археологии в свете решений XXVII съезда КПСС. М.: Наука, 1987, с.164-165.

57. **Мацкевой Л.Г.** Мезолит запада Украины. К.: Наукова думка, 1991.

58. **Мацкевой Л.Г., Адаменко О.М., Артлюк В.С.** Работы в Предкарпатье и Поднестровье // АО 1977. М.: Наука, 1978, с.356-357.

59. **Мацкевой Л.Г., Демедюк Н.С.** Природные условия обитания человека каменного века в Украинских Карпатах // Четвертичный период: Методы исследования, стратиграфия и экология. VII Всесоюзное совещание. ТД. Таллин, 1990. Т.2, с.168.
60. **Мацкевой Л.Г., Демедюк Н.С., Гуневский И.М.** Рельеф и население советских Карпат в раннем голоцене // Четвертичные отложения и рельеф горных стран (на примере Карпат, Кавказа и других регионов). К.: 1988, с.30-34.
61. **Мацкевой Л.Г., Рыбачек Е.П.** Вулканические стекла в мезолите запада УССР // Reports. III-rd Seminar in Petroarchaeology. Plovdiv, 198, p.168-175.
62. **Мережковский К.С.** Отчет о предварительных исследованиях каменного века в Крыму // ИРГО. СПб., 1880 (1881). Т. XVI. Вып.2, с.106-146.
63. **Мережковский К.С.** Отчет об антропологической поездке в Крым // ИРГО. СПб., 1881 (1887). Т. XVII, с.104-130.
64. **Нужний Д.Ю.** Проблема сезонной адаптации і нові епігравецькі пам'ятки у басейні Трубежу // Археологія. К.: 1997. N2, с.3-23.
65. **Оленковский Н.П.** Культурно-историческая градация позднего палеолита Нижнеднепровского региона // АА. Донецк, 1994. N3, с.193-203.
66. **Оленковский М.П.** Про походження гравецьких елементів в амвросіївській та нововолодимирівській культурах // ПИАУ. Харьков, 1997, с.6-7.
67. **Портнер Д.Э.** Пещеры. М.: Слово, 1997.
68. **Сапожников И.В., Сапожникова Г.В.** Новое о пещере Ильинка // Четвертичный период. Палеонтология и археология. Кишинев: Штиинца, 1989, с.179-187.
69. **Сергин В.Я.** О сезонах обитания на палеолитических поселениях // КСИА. М.: Наука, 1992. N 206, с.48-52.
70. **Скленарж К.** За пещерным человеком. М.: Знания, 1987.
71. **Соффер О.А.** Верхний палеолит Средней и Восточной Европы: Люди и мамонты // ППДО. М., 1993, с.99.
72. **Столяр А.Д.** Происхождение изобразительного искусства. М.: Искусство, 1985.
73. **Столяр А.Д.** Проблемы духовных механизмов локальной трансляции в социогенезе культур каменного века Фенноскандинавии // Динамика культурных традиций: механизм передачи и формы адаптации. СПб.: 1993, с.14-17.
74. **Татаринов К.А.** Історія і роль полювання у становленні сучасної людини // Мисливство. К.:1993, с.6-21.
75. **Ткаченко В.І.** До питання про датування печери Молочний Камінь на Закарпатті // АА. Донецк, 1995. N 4, с.81-83.
76. **Ткаченко В.І.** Оріньякоїдні культури Закарпаття у системі пізнього палеоліту Центральної та Східної Європи // ПИАУ. Харьков, 1997, с.8.
77. **Формозов А.А.** Мустьерская стоянка Кабазы в Крыму (первый опыт изучения погребенных пещер в Крыму) // СА. М., 1959. Вып. XXIX – XXX, с.143-159.
78. **Формозов А.А.** Очерки по первобытному искусству // МИА. М.: Наука, 1969. N 165.
79. **Целевич Ю.** История Скиту Маньявского. Львов, 1887.
80. **Черниш О.П.** Стародавнє населення Подністров'я в добу мезоліту. К.: Наукова думка, 1975.
81. **Щепинский А.А.** Мустьерские памятники Крыма и опыт реконструкции хозяйственной деятельности неандертальца // КСИА. М.: Наука, 1992. Вып.206, с.52-57.
82. **Adamenko O.M. et Gladiline V.N.** Korolevo un des plus anciens habitats acheuléens et moustériens de Transcarpatie Soviétique // L'Anthropologie. Paris, 1989. T. 93. N 4. P.689-712.
83. **Artiukh V.** Some summaries of research of cave monuments on the territory of Ternopil'ska, Ivano-Frankiv'ska and Chernivets'ka oblasts // 2nd International Conference "Problems and Methods in Historical Archaeology". Abstracts. Kamianets-Podil'sky. Toronto-Lviv, 1992. P.2-3.
84. **Bosinski G.** Eiszeitjager im Neuwieder Becken. Koblenz, 1992.
85. **Chmielewski W.** Stanowisko paleolityczne w Dziadowej Skale kolo Skarzyc w pow. zawiercianskim // PMMAEL. Seria Archeologiczna. Lodz, 1958. N 3. S.5-61.
86. **Gruszecki A.O.** Jaskiniach na przestrzeni od Karpat po Baltyk // Biblioteka Warszawska. Warszawa, 1878. T.152. Seria V. T.IV. Zesz.XII. S. 329-352.
87. **Kaminska L.** Katalog stiepanej kamennej industrie z Hrcela-Pivniciek a Veliat. Nitra, 1995.
88. **Kehnscherter G.** Hunengrab und Bannkreis. Leipzig-Jena-Berlin:Urania Verlag, 1990.
89. **Konoplja V., Mackevyj L.** Roboty gorodockoj ekspedicii u 1995 r. // MSROA. Rzeszow, 1996. T.XVII. S.319-322.
90. **Kozlowski J.K.** W sprawie tzw. kultury lowcow niedzwiedzia Jaskiniowego // AAC. Krakow, 1960. T.1. Fasc.2. S.243-264.
91. **Kozlowski J.K.** Z problematyki badan nad przemyslem graweckim w regionie Karpat // AAC. Cracoviae, 1961. T.III. Fasc.1-2. S.5-38.
92. **Kozlowski J.K., Laville H. et Sirakov N.** Une nouvelle séquence géologique et archéologique

dans les Balkans: Le grotte Temnata à Karloukovo (Bulgarie du Nord) // *L'Anthropologie*. Paris, 1989. T.93. N1. P.159-172.

93. **Kozłowski J.K., Machnik J.** U zarania kulturowej jedności w Europie Środkowej (V-II tysiąclecie przed Chr.) // *PKS*. Kraków, 1996. T.IV. P. 7-26.

94. **Mackevyj L.** Dosлідzennja Lvivskoj oblasnoj ekspedycji u 1995 r. // *MSROA*. Rzeszów-Krosno-Przemysł, 1996. T.XVII. S.315-318.

95. **Martini F.** L'Epigravettiano di Grotta della Cala a Marina di Camerota (Salerno) // *RSP*. Firenze, 1978. T.XXX. N 1. P.3-108.

96. **Matskivij L.** To the Interconnection of Mammoth and Anthropogenous factor Problem // *Cytologia*. - St.-Peterburg, 1995. T.37. N7. P.690-691.

97. **Matskevij L.G.** Interrelations of Fauna, Anthropogenous Factors and other elements of Ecosphere in the West of the Ukraine during Late Palaeolith // *Ecosystem Evolution*. Moscow, 1995-a. P.61.

98. **Matskevoi L.G., Adamenko O.M., Pashkevich G.A., Tatarinov K.A.** The Natural Environment and the Mesolithic Period in the Western Ukraine //

Somiet Anthropology and Archaeology. New-York: M.E. Sharpe, 1984. Vol.22. N 4. P.30-71.

99. *Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi. Seria Archeologiczna*. Łódź, 1984. N 31. S.43-270.

100. **Runnels C.** The Stone Age of Greece from the Palaeolithic to the Advent of the Neolithic // *AJA*. Boston, 1995. V.99. N 4. P.699-728.

101. **Rzaczynski G.** *Historia naturalis curiosa Regni Poloniae etc.* Sandomiers, 1721. S.26-30.

102. **Rzaczynski G.** *Auctuarium historiae naturalis curiosae Regni Poloniae*. Gdansk, 1745. S.25-36.

103. **Starkel L.** Antropogeniczne zmiany denudacji i sedymentacji w holocenie na obszarze Europy Środkowej // *PG*. Warszawa, 1989. T.LXI. Z.1-2. S.33-49.

104. **Valde-Nowak P., Madeyska T., Neda-chowski A.** Jaskinia w Oblazowij. Osadnictwo, sedymentacja, fauna kopalna // *Pieniny-Przyroda k Człowiek*. Kroszycenka n. Dunajcem, 1995. T.4. S.5-23.

105. **Vencl S.** Mesoliticke osidleni Ceskeno krasu // *AR*. Praha, 1970. T. XXII. N6. - S.643-657.

Статья поступила в редакцию в июне 1999 г.